

Bir Sürgün Öyküsü: Bosnalı Fransisken Bir Rahibin Saraybosna'dan İstanbul'a Yolculuğu

A Story of Exile: A Bosnian Franciscan Friar's Journey From Sarajevo To Istanbul

Okan BÜYÜKTAPU¹

öz

Bu çalışma, 1852 yılında bir Pan-Slav komplosuna karıştığı düşüncesiyle tutuklanarak İstanbul'a sürgün edilen Bosnalı aydın ve kültür adamı Ivan Franjo Jukić'in (1818-1857) *Saraybosna'dan İstanbul'a Yolculuk 1852 Yılı Mayıs Ayı* adıyla yayımladığı seyahat anılarını konu edinmektedir. Modern Bosna-Hersek edebiyatının başlangıcı olarak kabul edilen bu seyahatname, esasen Balkanlar'dan Osmanlı başkentine uzanan bir gezi hikâyesi olsa da yazarın çok yönlü ve derin tarih ve kültür birikimi onu okunması zevkli entelektüel bir metin hâline getirmektedir. Jukić'in sürgün serüveni Saraybosna, Priştine, Üsküp ve Selanik gibi önemli şehirlerden geçerek 19. yüzyıl ortasındaki imparatorluk topraklarının sosyal, ekonomik ve idari durumuna ışık tutan bir tanıklığa dönüşür. Yazar, seyahati boyunca karşılaştığı farklı etnik ve dinî gruplar, yerel yönetimler, askeri yapılanmalar ve gündelik yaşam pratikleri hakkında detaylı gözlemler sunmakta; ayrıca dönemin ulaşım imkânları, hapisane koşulları ve adli uygulamaları hakkında da kıymetli bilgiler vermektedir. Dil engeli nedeniyle Türk tarih yazımında nadiren yararlanılabilen bir kaynak grubuna dahil olan bu eser, Tanzimat dönemi Balkanları'nın tarihi açısından değerli bir perspektif sunarken imparatorluğun merkezi dışında kalan bir bölge için de birinci elden bilgiler paylaşmaktadır. Makalede Jukić'in edebî ve kültürel faaliyetleri, dönemin siyasi atmosferi ve Tanzimat reformlarının bölgedeki etkileri ele alınarak, metnin tarihi bağlamında değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Makalenin ikinci bölümünde, orijinal metin Boşnakçadan Türkçeye ilk defa çevrilerek Türk okuyucuların istifadesine sunulmuştur. Bu çevirinin hem yazarın hem de seyahatnamenin akademik çevrelerde tanınmasına katkıda bulunması ve Türk araştırmacılar için Balkanlar'ın 19. yüzyıldaki durumu hakkında yeni bir kaynak olarak hizmet etmesi temenni edilmektedir.

Anahtar kelimeler: Ivan Franjo Jukić, Seyahatname, Osmanlı İmparatorluğu, Balkanlar, Tanzimat, 19. yüzyıl

ABSTRACT

This study examines the travel memoirs of Ivan Franjo Jukić (1818-1857), a Bosnian intellectual and cultural figure who was arrested in 1852 for his alleged involvement in a pan-Slavic conspiracy and exiled from Sarajevo to Istanbul, published under the title *Journey from Sarajevo to Istanbul, May 1852*. The article aims to evaluate the text in its historical context by discussing Jukić's literary and cultural activities, the political atmosphere of the period, and the effects of the

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Okan Büyüktapu (Öğr. Gör. Dr.),
Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi,
Tarih Bölümü, İzmir, Türkiye
E-posta: okanbuyuktapu@gmail.com
ORCID: 0000-0002-9789-3989

Başvuru/Submitted: 02.08.2024

Revizyon talebi/Revision requested:
03.09.2024

Son revizyon/Last revision received:
08.11.2024

Kabul/Accepted: 08.11.2024

Atıf/Citation: Büyüktapu, Okan. "A Story of Exile: A Bosnian Franciscan Friar's Journey From Sarajevo To Istanbul." *Türkiyat Mecmuası-Journal of Turkology* 34, 2 (2024): 723-753.
<https://doi.org/10.26650/iuturkiyat.1527019>

Tanzimat reforms in the region. Although this travelogue—considered the beginning of modern Bosnian-Herzegovinian literature—is essentially a travel story from the Balkans to the Ottoman capital, the author's multifaceted and in-depth historical and cultural knowledge makes it an intellectually rich text. Jukić's exile, passing through important cities such as Sarajevo, Pristina, Skopje, and Thessaloniki, provides significant testimony, shedding light on the social, economic, and administrative conditions of the imperial territories during the mid-19th century. Throughout his journey, the author offers detailed observations on the various ethnic and religious groups, local administrations, military structures, and daily life practices he encounters, as well as valuable insights into transportation options, prison conditions, and judicial practices during the period. This work, which belongs to a group of sources rarely utilized in Turkish historiography because of language barriers, offers a valuable perspective on the history of the Tanzimat-era Balkans, while containing first-hand information on a region outside the empire's center. In the second part of the article, the original text is translated from Bosnian to Turkish for the first time, making it accessible to Turkish readers. We hope that this translation will enhance the recognition of both the author and the travelogue in academic circles, offering a fresh resource for Turkish researchers studying the 19th-century Balkans.

Keywords: Ivan Franjo Jukić, Travelogue, Ottoman Empire, Balkans, Tanzimat, 19th century

EXTENDED ABSTRACT

This study examines the travel memoirs of Ivan Franjo Jukić (1818-1857), a Bosnian intellectual, Franciscan friar, and cultural figure who was exiled from Sarajevo to Istanbul in 1852 on suspicion of involvement in a Pan-Slavic conspiracy. Jukić's journey from the Balkans to the Ottoman capital, passing through important cities such as Sarajevo, Pristina, Skopje, and Thessaloniki, offers important testimonies of the social, economic, and administrative conditions of the Ottoman lands in the mid-19th century. The article begins with a detailed biographical summary highlighting Jukić's multifaceted contributions to Bosnian culture and literature. His role in organizing the region's literary life, distributing important books, and founding the first Bosnian literary journal is highlighted. Jukić's activities as a compiler of folklore, historian, geographer, geographer, statistician, lexicographer, and ethnographer are also noted, emphasizing his importance in the intellectual development of 19th-century Bosnia. The study then explores the historical context of Jukić's exile, examining the complex political landscape of the Ottoman Balkans during the Tanzimat period. It discusses the initial optimism regarding the Tanzimat reforms and Jukić's hopes for improving Christians' situation, followed by his disappointment and eventual arrest. It argues that Jukić's case exemplifies the tension between reform efforts and the realities of Ottoman rule in the provinces.

The analysis of Jukić's travelogue focuses on the following key themes:

1. **Physical and Psychological Challenges:** This study provides a vivid account of Jukić's challenging journey and highlights the physical and psychological challenges he faced. His experiences of poor health, harsh weather conditions and constant uncertainty about his fate significantly shaped his narrative and perceptions.
2. **Ethnic and Religious Diversity:** Jukić's keen observations of the different ethnic and religious groups he encountered are examined in detail. The article highlights Jukić's special interest in the conditions of the Christian population under Ottoman rule and his notes on linguistic and cultural practices in the regions he traveled.

3. **Historical Reflections:** This study analyzes Jukić's reflections on historical places and events, especially those related to Bosnian history. It argues that these reflections reveal Jukić's Pan-Slavic sympathies and romantic nationalist outlook and place his work in the broader context of 19th-century Balkan intellectual movements.
4. **Ottoman Administration:** Jukić's critical observations on Ottoman governance are scrutinized, including his comments on corruption, poor infrastructure, and the perceived ineffectiveness of Tanzimat reforms. The article suggests that these critiques offer valuable insights into the challenges of implementing centralized reforms in the empire's peripheral regions.
5. **Urban centers:** This study examines Jukić's detailed descriptions of the cities and towns he visited, including their populations, economic activities, and administrative structures.
6. **Literary and Linguistic Aspects:** This article discusses the stylistic and linguistic features of Jukić's writing, noting his use of Turkish loanwords and dialectal features. It situates his work within the context of emerging Slavic-language travel literature and compares it to other contemporary travelogues.

This study emphasizes the importance of Jukić's travelogue as a historical source that bridges Balkan and Ottoman historiography. This paper argues that such studies can provide nuanced insights into the complex interplay of imperial governance, local realities, and emerging nationalist sentiments in the 19th-century Balkans. This article concludes by reflecting on the potential of translated primary sources like Jukić's travelogue to foster dialog among different historiographical traditions. It suggests that making such works accessible to Turkish-speaking scholars and students can contribute to a more comprehensive and nuanced understanding of the Ottoman Empire's final century, particularly from the perspective of its non-Muslim subjects. Finally, the study includes a full Turkish translation of Jukić's travelogue and a map of his journey, making this important primary source available to Turkish researchers for the first time. This translation is presented as a significant contribution to the field, opening new avenues for comparative and cross-cultural research on the 19th-century Balkans.

Giriş

19. yüzyıl, Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkanlar'daki hâkimiyetinin sarsıldığı, milliyetçilik akımlarının yükselişe geçtiği ve Tanzimat reformlarının uygulanmaya çalışıldığı çalkantılı bir dönemdi. Bu karmaşık tarihi bağlamda, Bosnalı Fransisken rahip ve aydın Ivan Franjo Jukić (1818-1857); dönemin sosyal, kültürel ve siyasi dönüşümlerine tanıklık eden bir sima olarak karşımıza çıkar. Jukić'in 1852 yılında Saraybosna'dan İstanbul'a uzanan sürgün yolculuğunu anlatan seyahatnamesi, Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkan topraklarındaki yaşam, yönetim ve toplumsal dinamiklerini anlamak açısından kısa fakat oldukça önemli bir kaynak hüviyetindedir. Jukić'in sürgün yolculuğu, yalnızca bir kişisel hikâye değil, aynı zamanda onun romantik ve milliyetçi görüşlerinin şekillendiği bir dönemi de temsil eder. Bu yolculuk, onun Osmanlı yönetimine ve Balkanlar'daki halklara bakışını derinden etkilemiştir. Hırvat tarih yazımı, Jukić'in seyahatnamesini en başarılı romantik seyahatnamelerinden biri olarak değerlendirir; aynı zamanda bu eser modern Bosna Hersek edebiyatının başlangıcı olarak da kabul edilmektedir.¹

Ivan Franjo Jukić'in Portresi

19. yüzyıl Bosna kültür ve edebiyatının en önemli şahsiyetlerinden biri olarak öne çıkan Ivan Franjo Jukić, Bosna'nın kültür dünyasına din adamı ve bir yazar olmanın çok ötesine katkılarda bulunmuştur. Çok yönlü bir aydın ve kültür adamı olan Jukić, bölgenin edebî hayatını organize etmiş, dönemin önemli kitaplarına dikkat çekmiş ve ilk Boşnak edebiyat dergisini kurarak editörlüğünü üstlenmiştir. Folklor derleyicisi, tarihçi, coğrafyacı, istatistikçi, sözlükbilimci ve etnograf kimlikleriyle yaptığı çalışmalar, onun çok yönlülüğünü ve Bosna kültürünü koruma ile yayma konusundaki kararlılığını gözler önüne sermiştir. Bahsi geçen alanların çoğunda ya ilk ya da öncü isimlerden biri olan Jukić, bu vesileyle en geniş yelpazede 19. yüzyıl Bosna'sının entelektüel gelişiminde kilit bir sima olarak tarihteki yerini almıştır.

Ivan Franjo Jukić, 8 Temmuz 1818'de Bosna'nın Banja Luka şehrinde dünyaya geldi. Mütevazı imkanlara sahip bir ailenin çocuğu olan Ivan, üç kardeşin en büyüğüydü. Küçük yaşlardan itibaren öğrenme kabiliyeti ve edebiyat yeteneğiyle dikkat çekti ve ilk eğitimine Fojnica'daki Fransisken Manastırı'nda başladı. 10 Nisan 1833'te bu manastıra keşiş olarak atandı ve Franjo adını aldı. 1835'te Zagreb'de felsefe eğitimi görmeye başladı. Akabinde Macaristan'ın Veszprém kentinde öğrenim hayatına devam eden Jukić 1840'ta buradaki Teoloji bölümünden mezun oldu.²

Jukić'in Zagreb'de başlayan yeni hayatı, Balkanlar'ın kültürel ve siyasi tarihinin önemli bir dönemine yani İllirizm Hareketi'nin yeni yeni ivme kazanmaya başladığı bir zamana denk geldi. Ljudevit Gaj'ın (ö.1872) liderliğindeki İllirizm Hareketi, ortak bir edebî dil ve kültürel

1 Vinko Brešić, *Hrvatska književnost 19. Stoljeća* (Zagreb: Filozofski Fakultet, 2019), 136.

2 Ilija Kecmanović, "Jukić Ivan Frano", *Enciklopedija jugoslavije: prva izdanja*, c. 5, (Zagreb: Izdanje i Naklada Leksikografskog Zavoda Fnrj, 1962), 155.; Ivan Lovrenović, "Jukić Ivan Frano", *Enciklopedija jugoslavije: druga izdanja*, c. 6, (Zagreb: Izdanje i Naklada Leksikografskog Zavoda Fnrj, 1962), 611.

kimlik inşa etmeyi, böylece Güney Slavlarını kültür ve dil açısından birleştirmeyi amaçlıyordu.³ Gaj'ın imla reformlarına ve edebî dili standartlaştırma çabalarına yakından tanık olan Jukić, Slav birliği ve kültürel uyanışa dair İlizizm Hareketi ideallerini özümsemiş, bu fikirler onun gelecekteki çalışmalarına esaslı bir şekilde yön vermiştir. Başta Ljudevit Gaj olmak üzere Ivan Mažuranić ve Petar Preradović gibi İlizizm liderleriyle kurduğu ilişki, daha sonraki edebî ve kültürel faaliyetleri için önemli bir temel oluşturmuştur. Zagreb'de edindiği bu fikirler ve deneyimler, Jukić'in daha sonra Bosna'da eğitim, edebiyat ve kültürel farkındalığı teşvik etme çabalarının temelini oluşturmuştur.⁴

1847 yılında Bosna'ya dönerek aktif olarak çeşitli kültür ve eğitim faaliyetlerinde bulunan Jukić'in dönüş için bu tarihi seçmiş olması tesadüf olmasa gerekir zira içinde bulunduğu ve daha sonra eserlerine de sirayet eden İlizizm romantizmi için bu dönemde uygun şartlar olgunlaşmaktaydı. 1840'ların sonlarına doğru Bosna Hersek'te hem Osmanlı İmparatorluğu'nun Tanzimat reformlarının yarattığı iç dinamikler hem de 1848 Macar İhtilali'nin tetiklediği dış etkiler bir araya gelerek karmaşık bir siyasi ve toplumsal ortam oluşturmuştu. Tanzimatın getirdiği yeni düzenlemeler, geleneksel Boşnak elitinin ayrıcalıklarını tehdit ederken Macar İhtilali'nin yankıları milliyetçi duyguları ve özgürlük fikirlerini ateşlemişti. Bu iki faktörün birleşimi, Bosna'da farklı etnik ve dinî gruplar arasında bir uyanışa yol açmıştı. Ivan Franjo Jukić'in 1847'de Bosna'ya dönerek başlattığı kültürel faaliyetler de bu uyanışın bir parçası olarak değerlendirilebilir. Artan milliyetçi duygular ve değişen toplumsal dinamikler, sonuç olarak 1849-1851 yılları arasında patlak veren büyük isyana zemin hazırlamıştır.⁵ Jukić ilk iş olarak Bosna halkı arasında okuryazarlığı ve eğitimi teşvik etmek için çalışarak genellikle gençlerin ihtiyaçlarına odaklandı. Jukić edebî çalışmalarına da devam ederek döneminin sosyal ve kültürel meseleleri hakkında farkındalık yaratmayı amaçlayan metinler yayımladı. Bosna'da edebî ve entelektüel gelişimi teşvik etmek amacıyla Boşnak Topluluğu (*Kolo Bosansko*) adlı bir edebiyat topluluğu kurma çabalarına katıldı. Ancak bu faaliyetlerinin toplum üzerindeki etkisinden ve yaratabileceği olası ayrılıkçı fikirlerden korkan Osmanlı yetkililerinin dikkatini çekmesi uzun sürmedi ve kısa sürede tutuklandı.⁶

Nihai olarak Bosna'dan sürgün edilmesinden önce Jukić ile Osmanlılar arasındaki ilişkilerin başlangıçta çok olumlu olduğunu vurgulamak gerekir. Tanzimatın din farkı gözetmeksizin tüm Osmanlı tebaası için eşitlik vaadinin ona ve Bosna'daki diğer Hristiyan entelektüellere umut vaat ederek statülerinde ve yaşam koşullarında önemli iyileşmelere kapı açacağı düşünülmüştü. Jukić, 1840'ların başlarında yazdığı yazılarda Tanzimat'ın Bosna'ya ilerleme ve eşitlik getireceği yönündeki iyimserliğini dile getirmiş ve reformların potansiyeli konusunda heyecan

3 İlizizm Hareketi hakkında daha fazla bilgi için bk. Elinor Murray Despalatović, *Ljudevit Gaj and the Illyrian Movement* (Boulder Colo: East European Quarterly, 1975).; Hakan Demir, "XIX. Yüzyılda Hırvat İlizizm Hareketi", *Avrasya İncelemeleri Dergisi (AVİD)* 1/1 (2012), 209-239.

4 Tugomir Alaupović, *Ivan Frano Jukić (1818-1857)* (Sarajevo: Zemaljska Štamparia, 1907), 26-27.

5 Zafer Gölen, "1849-1851 Bosna Hersek İsyanı", *Bellefen* 66/227 (2002), 905-930.

6 Zdenko Lešić, "Ivan Franjo Jukić - književnik (U povodu 150-godišnjice smrti Ivana Franje Jukića)", *Ivan Franjo Jukić: Izabrani spisi* içinde, ed. Ivan Lovrenović (Sarajevo/Zagreb: Synopsis, 2015), 551-574.

duyduğunu gizlememişti. Jukić'in iyimserliği, 1850 yılında Sultan I. Abdülmecid'e (ö.1861) Bosna'daki Hıristiyanlar için 28 talep içeren bir listeye şahsen dilekçe verdiğinde zirveye ulaştı. Bunlar arasında okul açma, matbaa kurma ve eğitim için yurt dışına öğrenci gönderme hakkı talepleri bulunmaktaydı.⁷ Bu dilekçe, Jukić'in reform sürecinin Bosnalı Hıristiyanların çıkarlarını ilerletmek için kullanılabileceğine olan inancını göstermektedir. Ancak bu inanç Ömer Paşa'nın (ö.1871) 1850'de Bosna'ya gelmesiyle keskin bir şekilde değişmeye başlamıştır.⁸ Jukić, başlangıçta Ömer Paşa'yı desteklemiş ve Tanzimat reformlarını bilfiil uygulayacağına inanarak onu öven şiirler kaleme almıştı. Ancak, Ömer Paşa'nın özellikle Bosnalı Müslüman elitlerin reformlara karşı direnişini sert tedbirlerle bastırması, Jukić'in reformlara olan inancını zayıflatmış ve zamanla umutlarını kaybetmesine yol açmıştır. Bu hayal kırıklığı ve artan gerilim nihayetinde onun tutuklanmasıyla doruk noktasına ulaşmıştır.

Jukić Ocak 1852'de Saraybosna'da Ömer Paşa tarafından zimmetine para geçirme suçlamasıyla tutuklansa da hapsedilmesinin nedenleri tam olarak açık değildir. En makul neden Bosna'daki reformları ve Hıristiyanların haklarını savunan siyasi faaliyetleri ve yazılarıyla ilgili gibi görünmektedir. Saraybosna'da yaklaşık 3,5 ay hapis yattıktan sonra payitahta gönderilmesi daha uygun görülmüş ve hastalıktan zayıflayan bünyesi nedeniyle oldukça meşakkatli geçen bir yolculuğun ardından İstanbul'a ulaşmıştır. Franjo Jukić İstanbul'da, diplomatik temsilcilerin araya girmesiyle serbest bırakılmadan önce 25 gün daha hapiste kaldı ve bir daha Bosna'ya dönmek şartıyla Roma'ya gönderildi. Sürgünü sırasında Jukić'in durumu Güney Slav entelektüel çevrelerinde geniş çapta haber olmuş ve tartışılmıştır. Kendisine yapılan muamele, Osmanlı yetkililerinin reformist entelektüellere, özellikle de Hıristiyanlara karşı duyduğu şüphe ve sert muamelenin simgesi olarak görülmüştür. 1853 yılında Piskopos Josip Juraj Strossmayer'in araya girmesiyle Jukić'in Hırvatistan'ın Slavonya bölgesindeki Đakovo'ya taşınmasına izin verildi. Hapis sürecinde Jukić'in zaten bozulmuş olan sağlığı sürgün hayatında giderek kötüleşmiştir ve 1856 yılının sonlarında tedavi için Viyana'ya gitmiştir. Son aylarını burada bir Fransisken manastırında geçiren Jukić, 20 Mayıs 1857'de 38 yaşındayken Viyana'da hayatını kaybetmiştir.⁹

Jukić'in sürgün edilmesi ve erken ölümü Balkan entelijansiyası için Osmanlı reformlarına destek verirken bile statükoyla çelişmenin risklerini gösteren bir uyarı niteliğindedir. Birçok kişi bu olayı, Tanzimat reformlarının imparatorluğun Hıristiyan tebaasına yönelik muamelesinde gerçek bir değişiklik getiremediğinin kanıtı olarak kabul etmeyi tercih etti. Bununla birlikte,

7 Alaupović, *Ivan Frano Jukić (1818-1857)*, 47. Arşivde yaptığım araştırmalarda ne orijinal dilekçeye ne de bu taleplerin ne olduğunu ele veren bir dolaylı belgeye rastlamadım.

8 Detaylı bilgi için bk. Abdullah Saydam, "Ömer Lütfi Paşa," *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 34, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007), 74-76.; Muvekkit Salih Sidki Hadžihuseinović, *Povijest Bosne*, s turskog preveli: Abdulah Polimac, Lamija Hadžiosmanović, Fehim Nametak, Salih Trako, (Sarajevo: El-Kalem, 1999), II: 1053-1056.

9 Mile Babić, "Portret Ivana fra Frane Jukića", *Colloquia franciscana II: 200. obljetnica rođenja Ivana Frane Jukića (1818-1857)* içinde, ed. Dolores Grmača ve Marko Karamatić (Sarajevo: Kulturno-povijesni institut Bosne Srebrene, 2020), 25-28.

Jukić'in sürgündeyken bile devam eden adanmışlığı, yayın faaliyetleri ve entelektüel çalışmaları ondan sonra gelen kişilere Bosna'da kültür ve eğitim alanında ilerleme mücadelesini sürdürmeleri için ilham kaynağı olacaktır.

Ivan Franjo Jukić, yukarıda bahsedildiği gibi Bosna kültürü ve edebiyatına büyük katkılar sağlamış çok yönlü bir yazardı. Çeşitli dergilerde makaleler yayımlayarak döneminin entelektüel tartışmalarına katılmış ve önemli İlirist dergilerde yazıları yayımlanmıştı. Bu makalelerde genellikle Bosna'nın tarihi, kültürü ve güncel sorunları üzerine fikirlerini paylaşmıştır. Jukić aynı zamanda şiir ve kısa öykü alanında da eserler vermiştir. Şiirleri genellikle vatan sevgisi, özgürlük ve Bosna halkının yaşamı gibi temaları işlemektedir. Kısa öyküleri ise çoğunlukla Bosna'nın gündelik yaşamından kesitler sunmakta ve halkın sorunlarını ele almaktadır. Bu edebî çalışmaları, onun Bosna kültürüne olan derin bağlılığını ve halkının yaşamına olan ilgisini yansıtmaktadır. Jukić'in eserlerinin büyük çoğunluğu Bosna kültürü, tarihi ve edebiyatı üzerine odaklanmıştır. Bu konulardaki çalışmaları, Bosna'nın kültürel mirasının korunması ve tanıtılması açısından büyük önem taşımaktadır. Özellikle Bosna tarihi ve coğrafyası üzerine yaptığı araştırmalar, bölgenin daha iyi anlaşılmasına katkı sağlamıştır. Ivan Franjo Jukić'in en önemli bibliyografik çalışması olan *Književnost bosanska* (Bosna Edebiyatı), Bosna-Hersek'in ilk genel bibliyografyası olarak kabul edilir ve 1850-1851 yıllarında iki bölüm hâlinde yayımlanmıştır. Bu eser, Jukić'in 1850'de kurduğu ve editörlüğünü yaptığı Bosna-Hersek'in ilk edebî dergisi *Bosanski prijatelj* (Bosnalı Dost)'de yer almıştır. Jukić'in eğitim alanındaki katkısı, 1848'de yayınlanan *Početak pismenstva* (Yazının Başlangıcı) adlı ders kitabıdır. Bosna'nın tarihini ve coğrafyasını ele alan *Zemljopis i poviestnica Bosne* (Bosna'nın Coğrafyası ve Tarihi) adlı çalışması, bölgenin kültürel ve tarihî mirasını belgelemektedir. Halk kültürüne olan ilgisi, *Narodne pjesme Bosanske i Hercegovačke* (Bosna Hersek Halk Şarkıları) adlı halk şarkıları derlemesinde görülmektedir. Son olarak, *Putopisi i istorisko-etnografski radovi* (Seyahatnameler ve Tarihsel Etnografik Çalışmalar) Jukić'in Bosna'daki seyahatlerinin ve diğer çeşitli yazılarının bir derlemesidir.¹⁰

Jukić'in eserlerine, özellikle de seyahatnamesine dilbilim açısından bakıldığında büyük ölçüde Zagreb Filoloji Okulu'nun ilkelerine bağlı kaldığı, bu doğrultuda bir imla kullandığı görülmektedir. Öte yandan yazdıklarında, geçmişini ve yolculuğunun koşullarını yansıtan Türkçeden Boşnakçaya geçmiş birçok kelime ve Boşnak lehçelerinin özellikleri yer almaktadır. Özellikle de modern okuyuculara yabancı gelebilecek arkaik kelime ve yapıların kullanılması yer yer okumayı zorlaştırabilirken sık sık sözlüklere müracaat etme gereği de uyandırmaktadır.¹¹

10 Slavko Harni, "Bibliografski rad Ivana Franje Jukića i kraj kulturne povijest bibliografije kao izvor za povijest knjige i kulturnu povijest," *Libellarium: časopis za istraživanja u području informacijskih i srodnih znanosti* 1/1 (2008), 27-50.

11 Lada Badurina ve Ivo Pranjković, "Putovanje u Carigrad Ivana fra Frane Jukića i Adolfa Vebera Tkalčevića", *Colloquia franciscana II: 200. obljetnica rođenja Ivana Frane Jukića (1818-1857)* içinde, ed. Dolores Grmača ve Marko Karamatić (Sarajevo: Kulturno-povijesni institut Bosne Srebrenice, 2020), 113-125.

Saraybosna'dan İstanbul'a Yolculuk

Slav dillerinde seyahat yazarlığı ancak 19. yüzyılda ilk ulusal hareketler, edebî dillerin standardizasyonu ve basının gelişmesiyle birlikte popüler bir form olarak ortaya çıkmıştır. Jukić'in eseri bu anlamda en eski seyahatname örneklerinden biri olarak ön plana çıkmaktadır. Kendine özgü şartları yani zorunlu bir seyahatin okuyuculara aktarılması hasebiyle de diğer seyahatnamelerden ayrı bir yere sahiptir.¹²

“Saraybosna'dan İstanbul'a Yolculuk 1852 yılı Mayıs Ayı” (*Putovanje iz Sarajeva u Carigrad god. 1852. mjesece svibnja*) ilk olarak 1861 yılında *Bosanski prijatelj* dergisinin 3. sayısında, 71-91 sayfaları arasında yayımlanmıştır. Seyahatname başlangıcı itibarıyla sanki bir hikâyenin ortasından başlamış gibidir. Çünkü yazar ne kadar süredir hapis yattığı, suçunun ne olduğu gibi içinde bulunduğu duruma dair hiçbir açıklama yapmadan yahut kendini savunmaya çalışmadan doğrudan serüvenini anlatmaya başlar. Hikâyenin tam ortasından başlaması belki de onun kendini savunma biçimidir çünkü herhangi bir açıklama yapmaya kalkması bile onun için haklılığını sorgulamak anlamına gelebilecektir. Bunun yerine tüm içtenliği ve samimiyeti ile yolculuğunu anlatmaya koyulur. Jukić, serin bir Saraybosna sabahı yüzbaşının beklenmedik ziyaretiyle uykusundan uyandırılır ve Derviş Paşa'nın onu beklediği bildirilir. Saraybosna'nın tenha sokaklarında sabahın üçünde ilerlerken içine bir kuşku düşmesi, bir şeylerin yolunda gitmediğini hissetmesi ise hiç şaşırtıcı değildir. Bu şüphelerinde yanılmayacaktır zira zaptiyeleri ve prangalarla donatılmış atları hazırda bekler hâlde görünce başına neler geleceği hakkında artık kuşkanmasına gerek kalmayacaktır.¹³

Jukić'in sağlığının bozuk olduğu bir dönemde başlayan bu zorlu sürgün yolculuğu kişisel bir mücadele değildir yalnızca. Aynı zamanda Osmanlı İmparatorluğu'nun Tanzimat reformlarının Bosna'daki etkilerine dair önemli gözlemler geliştirmesine olanak tanıyan şahsi bir tecrübedir. Reformlar, her ne kadar eşitlik ve iyileştirme vaat etse de Jukić'in gözünden bunun gerçekleşmediği açıktır. Jukić ve beraberindeki görevliler Mayıs başında gerçekleşen bu yolculukta, özellikle dağlık bölgelerde sert hava koşullarıyla mücadele etmişler, yazar zayıflığı nedeniyle yolculuk boyunca at üzerinde durmakta zorlanmış ve hatta bazen de kucakta taşınmak zorunda kalmıştır. Karlı dağlar ile daha ılıman ovalar arasındaki ani sıcaklık değişimleri, Jukić'in fiziki rahatsızlığını daha artırmıştır.

Yolculuğun bir diğer zorluğu ise kötü seyahat koşullarıdır. Çamurlu ve tehlikeli yollar, sık ormanlar, dik dağ patikaları ve Jukić'in son anda suya kapılıp gitmekten kurtulduğu akarsu geçişleri bunlardan bazılarıdır. Bindikleri atlar genellikle yorgun ve güvenilmezdir. Jukić ona eşlik eden muhafızların yerel halka karşı içinde oldukları tutumlardan özellikle rahatsız olmuş, hatta bazen kendisine kötü niyetle yaklaşan Müslüman bir hancıyı bile beraberindeki

12 Seyahatnamelerle ilgili daha detaylı bilgi için bk. Wendy Bracewell, “Bosnian Croatian and Serbian Travel Writing”, *A Bibliography of East European Travel Writing on Europe* içinde, ed. Wendy Bracewell ve Alex Drace-Francis (Martonvásár: Central European University Press, 2008), 7.

13 Ivan Frano Jukić, *Putopisi i istorisko-etnografski radovi* (Sarajevo: Svjetlost, 1953), 116.

muhafızlardan korumak zorunda kalmıştır.¹⁴ Yeterli beslenme, dinlenme ve konaklama imkânı bulamadıkları gibi mola verdiklerinde ise genellikle çok az konfor sunan sıradan hanlarda kalmışlardır.

Fiziki zorlukların yanı sıra, belki de en zorlayıcı olan yaşadığı psikolojik baskıyla başa çıkmak zorunda olmasıdır. Sürekli bir belirsizlik içinde yaşamaktansa ölmeyi bile yeğlediği olmuştur. Çeşitli kasabalarda, genellikle kötü koşullarda hapishanelerde veya kışlalarda tutulmuştur. İletişimi sınırlıdır ve sürekli gözetim altındadır. Bu özgürlük kaybı ve toplumundan soyutlanma, Jukić gibi ince ruhlu bir entelektüel için yolculuğu oldukça yorucu hale getirmiş değildir; öyle ki bu ruh halinden kurtulmak için fırsat buldukça yerel halkla ve muhafızlarla sohbet ederek rahatlamaya çalıştığı anlaşılmaktadır.¹⁵

Yolculuğun sonlarına doğru yetersiz beslenme sorunu da baş gösterir. Selanik'te on gün boyunca sadece ekmek ve fasulye ile beslenmek zorunda kalır. Bu kötü diyet, yolculuğun fiziksel zorluklarıyla birleşince zaten zayıf olan sağlığını daha da kötüleştirir. Selanik'ten İstanbul'a olan yolculuğun son bölümü özellikle yıpratıcıdır. Hayvanlarla birlikte güvertede zincirlenmiş halde tutulan, fırtınalara ve dalgalara maruz kalan Jukić'in tek tesellisi dindaşları olan Hırvatların ona bu süre boyunca kendi insanlarından biri gibi davranmasıdır. Jukić tüm yolculuk boyunca, varış noktası ve nihai kaderi hakkında sürekli bir belirsizlik içinde kalmış; yolculuğun her yeni aşaması, bir sonraki durakta kendisini neyin beklediği konusunda yeni endişeler getirmiştir. Bu sürekli bilinmezlik hâli, önemli bir stres ve korku kaynağı olmuştur.

Bir Cuma sabahı İstanbul'a ulaşan Jukić önce Topkapı'ya götürülür. Başlangıçta 200'den fazla mahkûmla birlikte kalabalık bir zindana konulsa da daha sonra sürekli gözetim altında tutulduğu izole bir mahzene nakledilerek uzun ve zorlu sürgün yolculuğunun sonuna gelmiş olur.

Romantik-Milliyetçi Görüşleri ve Osmanlı Yönetimine Eleştirisi

Jukić'in milliyet ya da mezhep ayrımı yapmadan Sırp tarihine ve kahramanlarına duyduğu özlem ve hayranlığı sık sık beyan etmesi onun İlizizm Hareketi'ne olan bağlılığının bir göstergesidir. O, Kosova Savaşı'nda Miloš Obilić (Miloş Obilić ö.1389) gibi tarihî simaları yüceltir ve Karadağ'de (Karacorce ö. 1813) gibi liderleri saygıyla anar. Osmanlı yönetimine karşı eleştirel tutumu, seyahatnamedeki bir diğer önemli temadır. Jukić, Osmanlı idaresini barbarlıkla suçlar ve Hristiyan halkın çektiği sıkıntıları ön plana çıkarır. Jukić, barbarlığı öncelikle Osmanlı yönetimi ve Türklerle ilişkilendirir, bunu kültürel tahribat ve yıkımın bir göstergesi olarak görür. Örneğin, eski bir manastırın harap hâlini “Türk barbarlığının acı hatırası!” olarak nitelendirir.¹⁶ Barbarlığı özgürlük ve medeniyetin karşıtı, aynı zamanda Hristiyan ve Slav kültürüne yönelik bir tehdit olarak konumlandırarak özellikle de eski Sırp ve Bulgar topraklarındaki Osmanlı varlığını bu şekilde değerlendirir. Yazar için barbarlık geçmişte kalmış bir olgu değildir, bilakis kendi yaşadığı zorluklar ve gördüğü yıkımlar bağlamında hâlen

14 Jukić, *Putopisi i istorisko-etnografski radovi*, 125.

15 Jukić, *Putopisi i istorisko-etnografski radovi*, 131.

16 Jukić, *Putopisi i istorisko-etnografski radovi*, 126.

devam eden bir durumdur. Bu yaklaşım, Jukić'in Osmanlı yönetimine ve genel olarak Türk varlığına karşı olumsuz tutumunu yansıtırken aynı zamanda kendi kültürünü ve medeniyetini üstün gördüğünü, karşı tarafı ise aşağı ve vahşi olarak algıladığını gösterir.

Tanzimat Hakkındaki Düşünceleri

Jukić'in Tanzimat reformlarına karşı duyduğu şüphecilik ve endişeler, Osmanlı yönetimi altındaki Slav halklarının durumu konusundaki derin kaygılarını yansıtır. Bu bakış açısı, aynı zamanda Bosnalı Müslüman elitlerin reformlara karşı gösterdiği tepkiyle de paralellik gösterir. Jukić, başlangıçta reformların vaat ettiği iyileştirmelere güvenerek hareket ettiğini, ancak bunun sonucunda sürgüne gönderildiğini ima eder.

Novi Pazar'da bir zaptiyenin sözlerini aktarırken bu şüpheciliği dile getirir: "Peki, suç bizde mi? Haçınıza yemin ederim, siz kolaylık isterken çıldırmıştınız; siz Tanzimat istiyordunuz, işte size Tanzimat".¹⁷ Bu sözler hem Jukić'in hem de yerel yöneticilerin Tanzimat'a bakış açısını yansıtır. Jukić, Tanzimat'ın vaat ettiği reformların pratikte uygulanmadığını veya istenen sonuçları vermediğini düşünmektedir. Özellikle Hristiyan tebaanın durumunda beklenen iyileşmenin gerçekleşmediğini vurgular. Jukić'in gözlemleri, Tanzimat'ın Bosna'daki uygulamasının yarattığı çatışmaları da yansıtır. Bosnalı Müslüman elitlerin, yüzyıllardır sahip oldukları ayrıcalıkları ve İslami üstünlüklerini kaybetme korkusuyla reformlara karşı çıkması, yazarın eleştirdiği yerel yöneticilerin suistimalleriyle örtüşür.¹⁸ Tanzimat döneminde bile yerel yöneticilerin ve vergi tahsildarlarının halkı sömürmeye devam ettiğine dair örnekler verir.

Öte yandan Jukić, Tanzimatın getirdiği idari değişiklikleri de detaylı şekilde aktarır. Eski paşalıkların yerine yeni idari birimlerin kurulması ve yönetim şeklindeki değişiklikler hakkında bilgi verir. Ancak, Tanzimat'ın kültürel etkilerine dair endişeleri de göz ardı edilmez. Her ne kadar doğrudan ifade edilmese de yazarın Slav kimliğini ve dilini koruma konusundaki hassasiyeti, Tanzimat'ın getirdiği merkezîleşme ve Osmanlılaşma politikalarına karşı bir tepki olarak okunabilir. Jukić'in eleştirel bakış açısı, Bosna'daki genel atmosferi de yansıtır. 1840 ve 1849-1851 yıllarındaki büyük isyanlar, Bosnalıların Tanzimat'a karşı tutumunu gösterir. Osmanlı Devleti'nin reformları uygulama konusundaki kararlılığı ve bu amaçla Ömer Paşa ve Ahmed Cevdet Paşa (ö.1895) gibi güçlü yöneticileri bölgeye göndermesi, Jukić'in tanık olduğu ve eleştirdiği sürecin bir parçasıdır. Jukić'in Tanzimat'ın pratikteki başarısızlıkları, yerel yöneticilerin suistimalleri ve kültürel etkileri konusundaki eleştirel bakış açısı; onun milliyetçi ve romantik dünya görüşünü, Tanzimat'ın getirdiği değişikliklere karşı duyduğu tepkiyle birleştirdiği söylenebilir. Bu eleştiriler, aynı zamanda Bosna'daki genel atmosferi ve Osmanlı Devleti ile Bosnalılar arasında oluşan derin güvensizliği de yansıtmaktadır. Jukić, Osmanlı yönetimine eleştirilerinde sadece politik düzlemde kalmayarak Balkanlar'daki farklı halkların kültürel durumunu da incelemiş ve bu toplumlar hakkında önemli gözlemlerde bulunmuştur.

17 Jukić, *Putopisi i istorisko-etnografski radovi*, 128.

18 Tanzimat dönemi Bosna'sı hakkında daha detaylı bilgi için bk. Zafer Gölen, *Tanzimat Döneminde Bosna Hersek (Siyasi, İdari, Sosyal ve Ekonomik Durum)* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2010).

Balkan Halkları Hakkındaki Gözlemleri

Jukić, özellikle Sırp ve Bulgar halklarının kültür, dil ve geleneklerini koruma çabalarını öne çıkarmıştır. Bu halkların Osmanlı yönetimi altında kimliklerini muhafaza etme mücadelesini, bölgedeki kültürel çeşitliliğin önemli bir unsuru olarak görmektedir. Priştine'deki Slav halkının kendi dillerini koruma çabalarından olumlu olarak bahsederek zor şartlar altında bile hayatta kalmaya ve kültürlerini korumaya çalışan halka karşı bir hayranlık duyduğunu ifade eder. Bu hayranlık, özellikle Osmanlı yönetimi altındaki Hristiyan topluluklar için geçerlidir. Jukić, farklı etnik grupların bir arada yaşadığı bölgelerdeki dinamikleri gözlemler. Türkler, Arnavutlar, Sırp ve Bulgarlar arasındaki ilişkileri ve bu grupların kendi kimliklerini nasıl koruduklarını not eder. Halkın giyim tarzları, kutlamaları, dinî uygulamaları gibi kültürel özelliklere ilgi gösterir ve bunları detaylı bir şekilde betimler. Ekonomik durumlarını da gözlemleyerek özellikle kırsal kesimdeki insanların yaşam koşullarını ve geçim kaynaklarını kaydeder. Jukić, Slav dili ve kültürünün korunmasına büyük önem verir ve Priştine'deki Yunan etkisinden bahsederken "Rumeli'nin diğer bölgelerinde de Çingener ve Yunanlar halkımıza baskı yaparak onları Yunanlaştırmak istemektedirler ancak doğa onların zorbalıklarına karşıdır" diyerek bu çabaları eleştirir.¹⁹

Osmanlı Bosna'sına İki Farklı Bakış: Jukić ve Cevdet Paşa

19. yüzyıl Osmanlı Bosna'sını konu alan Ahmed Cevdet Paşa'nın **Tezâkir**'i dönemin sosyal, siyasi ve ekonomik koşullarına ışık tutan önemli kaynakların başında gelmektedir. Cevdet Paşa, vakanüvislik görevi sırasında kaleme aldığı **Tezâkir** adlı eserinde, 1863-1864 yıllarındaki resmî görevleri esnasında yaptığı gözlemleri aktarmıştır. Hatırat türündeki bu değerli çalışma, dönemin önemli olaylarını içermektedir.²⁰

İlk olarak ifade edilmelidir ki iki metin arasındaki en belirgin fark, yazarların konumları ve bakış açılarıdır. Cevdet Paşa, bir Osmanlı devlet adamı olarak resmî bir görevle bölgeyi gezmekte ve gözlemlerini bu perspektiften aktarmaktadır. Jukić ise sürgün olarak zorunlu bir yolculuk yapmakta ve olaylara daha eleştirel bir gözle bakmaktadır. Bu farklılık, metinlerin dilini ve üslubunu da etkilemektedir. Cevdet Paşa daha resmî ve soğukkanlılığı bırakmayan bir üslup kullanırken Jukić'in anlatısı daha edebî ve duygusaldır. Her iki metin de 19. yüzyıl Osmanlı Balkanlar'ındaki toplumsal değişimleri ve gerilimleri yansıtmaktadır. Cevdet Paşa'nın Bosna'da asker alımı ve vergi reformu gibi konulardaki çabaları ile Jukić'in İllirizm Hareketi'nden etkilenen milliyetçi ve romantik düşünceleri, dönemin siyasi ve entelektüel atmosferini anlamak açısından önemlidir. Bu metinler, Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde yaşanan dönüşümü ve bu dönüşümün farklı toplumsal kesimler üzerindeki etkilerini göstermektedir.

İkinci olarak her iki metin de Balkanlar'daki etnik ve dinî çeşitliliğe dikkat çekmektedir. Cevdet Paşa ve Jukić; Müslümanlar, Ortodokslar, Katolikler ve Yahudiler gibi farklı gruplar

19 Jukić, *Putopisi i istorisko-etnografski radovi*, 132.

20 Ahmed Cevdet Paşa, *Tezâkir:21-39*, yay. haz. Cavid Baysun (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1986).

arasındaki ilişkileri, yerel gelenekleri ve kültürel pratikleri detaylı bir şekilde aktarmaktadır. Örneğin Jukić, Priştine'deki Slav halkının kendi dillerini koruma çabalarından bahsederken Cevdet Paşa Bosna'daki farklı dinî grupların sosyal ve ekonomik durumlarını ele almaktadır.

Üçüncü olarak Tanzimat reformlarının etkileri ve uygulanmasındaki güçlükler, her iki metinde de önemli bir yer tutmakta ve dönemin reformlarına dair farklı bakış açılarını yansıtmaktadır. Cevdet Paşa, bir devlet adamı olarak Tanzimat'ın önemini ve gerekliliğini vurgularken reformların uygulanmasında karşılaşılan zorlukları ve yerel direnci detaylı şekilde tasvir eder. Özellikle asker alımı ve vergi reformu gibi konularda yaşanan güçlükler odaklanarak daha faydacı ve idari bir bakış açısı sunar. Reformların uzun vadeli faydalarına inandığı görülürken kısa vadeli zorlukların da farkındadır. Öte yandan Jukić, yukarıda ifade edildiği üzere başlangıçta Tanzimat'ın vaatlerine umut bağlamış olsa da zamanla büyük bir hayal kırıklığına uğramıştır. Reformların pratikte yeterince uygulanmadığını ve vaat edilen eşitlik ve özgürlüklerin gerçekleşmediğini düşünmektedir. Özellikle Hristiyan tebaanın durumunda beklenen iyileşmenin gerçekleşmediğini vurgulayarak Tanzimat'ın yerel yöneticiler tarafından suistimal edildiği kanısındadır. Ayrıca, reformların Slav kimliği ve dili üzerindeki potansiyel olumsuz etkileri konusunda endişeler taşımaktadır. Bu iki farklı perspektif, Tanzimat döneminin karmaşık yapısını ve farklı toplumsal kesimler üzerindeki etkilerini anlamak açısından kıymetli bir karşılaştırma imkânı sunmaktadır. Cevdet Paşa'nın resmî ve iyimser tutumu ile Jukić'in eleştirel ve hayal kırıklığına uğramış bakış açısı, dönemin reformlarının çok yönlü doğasını ve yarattığı çelişkileri ortaya koymaktadır. Son olarak denilebilir ki Cevdet Paşa'nın anlatısı daha çok idari ve mali konulara odaklanırken Jukić'in gözlemleri gündelik yaşam ve yerel ekonomik faaliyetler üzerine yoğunlaşmaktadır.²¹

Sonuç

Ivan Franjo Jukić'in *Saraybosna'dan İstanbul'a Yolculuk 1852 Yılı Mayıs Ayı* adlı seyahatnamesi, 19. yüzyıl Osmanlı Balkanları'nın karmaşık sosyal ve siyasi dokusunu yansıtan değerli bir tarihi kaynaktır. Jukić'in seyahatnamesi, Balkan coğrafyasının sosyal ve kültürel yapısına dair detaylı gözlemler içermesi, yerel halkların gündelik yaşamlarına dair zengin etnografik veriler sunması ve Tanzimat döneminin idari yapısı hakkında birinci elden tanıklıklar barındırması açısından oldukça değerlidir.

Eserin değerlendirilmesinde bazı hassas noktalara dikkat edilmesi gerekmektedir. Yazarın kişisel sürgün deneyiminin anlatıya yansıyan öznel etkisi ve İllirizm Hareketi'nin etkisiyle şekillenen romantik-milliyetçi bakış açısı, metni okurken göz önünde bulundurulmalıdır. Osmanlı yönetimini "barbarlık" ve "yıkım" ile ilişkilendiren ifadeleri, dönemin sosyo-politik koşullarını göz ardı ettiği gibi, toptancı bir yaklaşımla metnin nesnelliğini de zayıflatmaktadır. Yazarın Tanzimat reformlarına yönelik hayal kırıklığı, reformların tümüyle başarısız olduğu yönünde bir yargıya varmasına neden olmuştur. Jukić'in eleştirileri, kişisel sürgün deneyiminin yarattığı travmatik yaşantılarla daha da keskinleşmiştir.

21 Ahmed Cevdet Paşa, *Tezahir: 21-39*, 19-99.

Bu sınırlılıklara rağmen Jukić'in seyahatnamesi, dönemin idari yapısı, gündelik yaşam pratikleri ve kültürel etkileşimleri hakkında zengin veriler sunmaktadır. Eserin incelenmesinde dengeli ve metodolojik bir yaklaşım benimsenmelidir. Öznel değerlendirmeler ve genellemeler, dönemin diğer kaynakları ve arşiv belgeleriyle karşılaştırmalı olarak ele alınmalıdır. Nihayet eserin Türkçeye kazandırılması ve akademik çevrelerde tartışılması, Osmanlı-Balkan ilişkilerinin farklı boyutlarını anlamamıza katkı sağlayacaktır. Seyahatname, tarihsel süreçlerin çok boyutlu olarak değerlendirilmesi gerektiğini göstermekte ve kültürlerarası diyalog için önemli bir zemin oluşturmaktadır. Bu yaklaşım, eseri hem Türk hem de Balkan tarihçiliğinin ortak mirası olarak değerlendirmeye ve karşılıklı anlayışı geliştirmeye imkan tanıyacaktır.

Teşekkür: Doçent Dr. Anđelko Vlašić ve Doçent Dr. Azra Abadžić Navaey'e makalenin hazırlanmasına yardımcı olan kaynaklar için şükranlarımı sunarım. Metinde kullanılan haritayı zaman ve emek harcayarak ortaya çıkaran Dr. Öğr. Üyesi Seyfullah Aslan'a teşekkür ederim.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Acknowledgement: I would like to express my gratitude to Associate Professor Dr. Anđelko Vlašić and Associate Professor Dr. Azra Abadžić Navaey for the resources that helped in the preparation of the article. Also, I would also like to thank Assistant Professor Dr. Seyfullah Aslan for his time and effort in creating the map used in the text.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

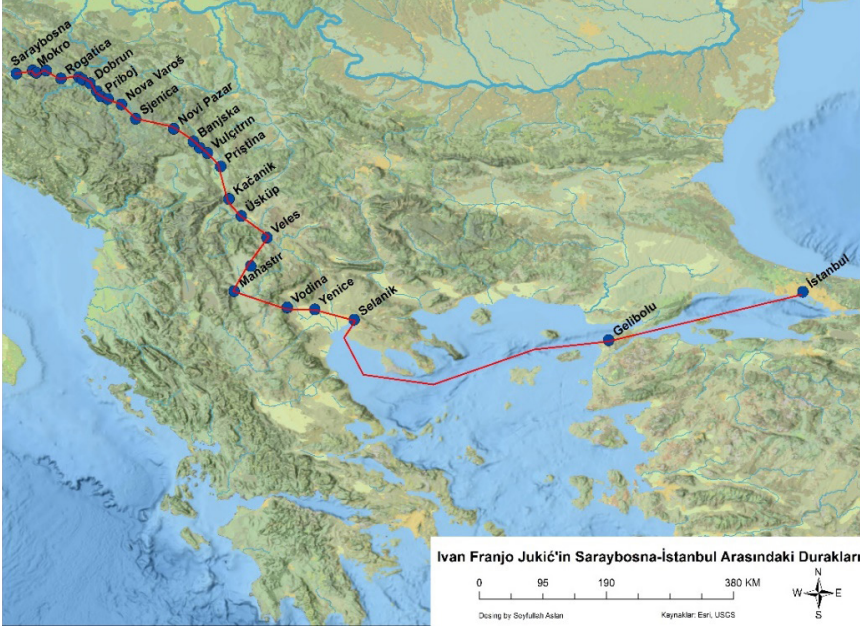
Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynaklar / References

- Ahmed Cevdet Paşa, *Tezahir: 21-39*. Yayına hazırlayan Cavid Baysun. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1986.
- Alaupović, Tugomir. *Ivan Frano Jukić (1818-1857)*. Sarajevo: Zemaljska Štamparia, 1907.
- Babić, Mile. "Portret Ivana fra Frane Jukića", *Colloquia franciscana II: 200. obljetnica rođenja Ivana Frane Jukića (1818–1857) içinde*, 17-33. Editör Dolores Grmača-Marko Karamatić. Sarajevo: Kulturno-povijesni institut Bosne Srebrenice, 2020.
- Badurina, Lada ve Ivo Pranjković. "Putovanje u Carigrad Ivana fra Frane Jukića i Adolfa Vebera Tkalčevića." *Colloquia franciscana II: 200. obljetnica rođenja Ivana Frane Jukića (1818–1857) içinde*, 113-125. Editör Dolores Grmača ve Marko Karamatić. Sarajevo: Kulturno-povijesni institut Bosne Srebrenice, 2020.
- Bracewell, Wendy. "Bosnian, Croatian, and Serbian Travel Writing." *A Bibliography of East European Travel Writing on Europe içinde*, 7-44. Editör Wendy Bracewell ve Alex Drace-Francis. Budapest: Central European University Press, 2008.
- Brešić, Vinko. *Hrvatska književnost 19. stoljeća*. Zagreb: Filozofski fakultet, 2019.
- Demir, Hakan. "XIX. Yüzyılda Hırvat İlerizm Hareketi" *Avrasya İncelemeleri Dergisi (AVİD) 1/1 (2012): 209-239*.
- Despalatović, Elinor Murray. *Ljudevit Gaj and the Illyrian Movement*. Boulder Colo: East European Quarterly, 1975.

- Gölen, Zafer. "1849-1851 Bosna Hersek İsyanı", *Bellekten* 66/247 (2002): 905-930.
- Gölen, Zafer. *Tanzimat Döneminde Bosna Hersek (Siyasi, İdari, Sosyal ve Ekonomik Durum)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2010.
- Hadžihuseinović, Muvekkit Salih Sidki. *Povijest Bosne. S turskog preveli: Abdulah Polimac, Lamija Hadžiosmanović, Fehim Nametak, Salih Trako, II*. Sarajevo: El-Kalem, 1999.
- Harni, Slavko. "Bibliografski rad Ivana Franje Jukića i kraj kulturne povijest bibliografije kao izvor za povijest knjige i kulturnu povijest." *Libellarium: časopis za istraživanja u području informacijskih i srodnih znanosti* 1/1 (2008): 27-50.
- Jukić, Ivan Frano. *Putopisi i istorisko-etnografski radovi*. Sarajevo: Svjetlost, 1953.
- Kecmanović, Ilija. "Jukić Ivan Frano." *Enciklopedija jugoslavije: prva izdanja*. 5: 155. Zagreb: Izdanje i Naklada Leksiografskog Zavoda Fnrj, 1962.
- Lešić, Zdenko. "Ivan Franjo Jukić — književnik (U povodu 150-godišnjice smrti Ivana Franje Jukića)." *Ivan Franjo Jukić: Izabrani spisi* içinde, 551-574. Editör Ivan Lovrenović. Sarajevo/Zagreb: Synopsis, 2015.
- Lovrenović, Ivan. "Jukić Ivan Frano." *Enciklopedija jugoslavije: druga izdanja*. 6: 611. Zagreb: Izdanje i Naklada Leksiografskog Zavoda Fnrj, 1962.
- Saydam, Abdullah. "Ömer Lütfi Paşa." *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 34: 74-76. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2007.

Harita

Harita 1. Ivan Franjo Jukić'in Saraybosna-İstanbul arasındaki durakları.

Resim

Resim 1. Ivan Franjo Jukić'in Portresi
(<https://www.enciklopedija.hr/clanak/jukic-ivan-franjo>)

SARAYBOSNA'DAN İSTANBUL'A YOLCULUK 1852 Yılı Mayıs Ayı²²

Mayıs ayının üçüncü günüydü, gece saat üçte Yüzbaşı Astalarası²³ yanıma geldi. Kötü bir şey sezmiş gibi, henüz uykuya dalmamıştım; hastalıktan, üzüntüden ve kederden yataka dönüp duruyordum.

— “Haydi!” dedi. “Derviş Paşa bir adam gönderdi ve sana kurtuluş (*selamet*) getirdi. Seni çağıran despot paşanın evinde bekliyor.”

Yarıya kadar kalmak için yalvardım; ama nafiye, zorlanarak onun odasına gitmek zorunda kaldım, orada giysilerimi getirdiler ve giyindim. Odada beni götürmekle görevli bir mülazım ve dört ay önce beni hapisaneyeye getiren Mustafa Paşa'nın bir emir subayı vardı. Saraybosna çarşısından Derviş Paşa'nın evine doğru giderken yürüyemediğim için mülazım yol boyunca elimden tuttu ve kurtuluştan bahsederek beni teselli etti. Despotun benimle bir ilgisi olmadığını bildiğim için kötü bir şeylerden şüphelenmeye başladım. Neden beni Derviş Paşa'ya götürüyorlardı? Ayrıca, bu neden gece oluyordu?

Ay parlıyordu. Derviş Paşa'nın konağına vardık. Orada atlar hazır bekliyor, yanlarında bir onbaşı ve iki zaptiye bulunuyor ve onbaşının atının üzerinde pranga şingirdiyordu. Derviş Paşa haremdeydi, mülazıma birkaç kitap getirdiğinde bağırıyorlar: “bin ya sen”. Ata binemeyeceğimi görünce, ikisi beni atın üzerine kaldırdı. Altımda bir sıska at (*kurada*) vardı, aynı şey mülazım ve onbaşı için de geçerliydi. Atlar bir deri bir kemikti; Türkler erken saatlerde Vareš'ten (Vareş) beğlik kömür (*begluk ćumur*) getirmişlerdi atları kaçmış ve diğer atları geri getirmek için

22 Ivan Frano Jukić, *Putopisi i istorisko-etnografski radovi*, Sarajevo: Svjetlost, 1953, 116-140.

On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısına ait Boşnakça bir metinden yapılan bu çeviri, modern Boşnak dili yapısının ve kurallarının henüz oturmadığı bir dönemin imlasını yansıtmaktadır. Yazar tarafından kullanılan gramer, imla ve sentaks, çağdaş okuyucuların alışık olmadığı yapılarla doludur ve metin arkaik bir üslup taşımaktadır. Metnin dikkat çekici başka bir özelliği, yazarın noktalı virgülleri (;) bugünkü kullanım kuralları dışında yoğun bir şekilde kullanmasıdır. Bu nedenle metinde yer alan noktalama işaretlerine aşgari derece müdahale edilmiş bazı noktalı virgüller yerine anlam bütünlüğünü sağlamak için nokta (.) yada virgül (,) kullanılmıştır. Bu usule ilişkin meselelerin haricinde okuyucuların da ilerleyen kısımlarda fark edebileceği gibi Jukić'in yazım tarzı, uyandıktan sonra hatırlamaktan azap duyduğu bir kâbusu hikaye eder gibidir. Metindeki kimi tasvirler canlı olmasına rağmen, bazı parçalar oldukça bulanık, cümleler kesik kesik, söz yapıları parçalı ve hatta bazı durumlarda geliş güzel görünür. Özellikle, yazarın kullandığı zaman kipleri okuyucu için tutarsız bir üslup seçimi gibi görünebilir, çünkü bazen çok uzaktaki bir olayı anlatırken bir anda şimdiki zamandaki bir durumu betimler. Seyahatnamenin Jukić'in ölümünden sonra yayımlanması, metindeki anlatım ve üslup özelliklerini bu denli düzensizleşmesinin nedenlerinden biri olmalıdır. Yazar tarafından nihai bir gözden geçirme yapılamamış olması, farklı zamanlarda kaleme alınan bölümlerin birbiriyle tam olarak uyumlu hale getirilememesine ve dolayısıyla anlatımda bazı tutarsızlıkların ortaya çıkmasına neden olmuş olabilir. Bu durum, eserdeki üslup farklılıklarını ve anlatımdaki değişkenlikleri açıklayabilecek önemli bir faktör olarak değerlendirilmelidir.

Bu bağlamda, günümüz okuyucusu için okunabilirliği artırmak amacıyla, çeviride cümle yapıları ve yukarıda değinildiği üzere noktalama işaretlerinde bazı değişiklikler yapılmıştır. Bu değişiklikler, orijinal metnin üslup özelliklerinden ödün vermeksizin, metnin daha anlaşılır hâle gelmesini sağlamak içindir. Ayrıca, yazarın orijinal metinde kullandığı Türkçe kelimeler (*turcizam/Türkizm*) parantez içinde orijinal hâlleri ile gösterilmiş, yerel deyimler dipnotlarda açıklanmıştır. Bundan kasıt Türk okuyucuların bu kelimeleri ve deyimleri görebilmelerine fırsat vermektedir.

23 Büyük ihtimalle Türkçe kökenli olup bozulmuş bir imlayla yazılan bu özel ismin doğru yazılışı tespit edilememiştir. Seyahatnamenin çağdaşı olan kaynaklarda veya modern Boşnakça literatüründe benzer imlaya rastlanmamıştır.

sadece bir tanesini yakalamışlar. Zaptiyelerin iyi atları vardı. Benim sıksa beygirimin üzerinde çıplak bir semer vardı; hasır içinden saman çıkmıştı ve dizgin yerine onu yularla sıkılmışlardı.

Ay ışığı her yere sızıyor, Saraybosna tamamen uykuda. Sadece kullukçu (*kuluk*) topluluğuyla karşılaştık, bedestanın önünde bir fener (*fenjer*) titriyordu, sıkıca tutturulmuştu ve kumru kuşları (*kumrikuş*) tarafından birkaç yeri gagalanmıştı. Artık beni nasıl bir talihin beklediğini biliyordum. Kemiklerimin Asya'nın bir anızlığına gömülmek üzere sevgili vatanımdan götürüleceğini gördüm. Beni ölümden daha çok korktuğum sürgünlüğe (*surgunluk*) sürüklediler! Durumum daha üzücü olamazdı: iki aylık bir hastalık, üzüntü ve keder beni bir insandan çok ölüye benzetmişti; parasız, düşmanların ve cellatların elinde! Başka ne eksikti?

— Ölüm!

Ama o benden, benim ondan kaçtığımdan daha çok kaçıyor. Gördüm ki Tanrı benim için başka bir kader belirlemiş: katlanmak zorundayım! Yalnızca Tanrım, dilenerek ve alçakgönüllü bir şekilde kutsal yardımına sığınıyorum: “hic ure, hic seca, tantum in aeternum parcas!”²⁴ duam buydu.

Şehrin kendisi gibi yarı yıkık ve açık duran şehir kapısından (*kapija*) geçtikten sonra, Saraybosna'dan çoktan uzaklaşmışken, teğmen bana şöyle dedi:

— Derviş Paşa, şehirden ayrıldığımızda ayaklarını prangaya vurmamı ve ellerini iple bağlamamı emretti; ama uslu durursan bunu yapmayacağım. Sen kendine ve bana iyi bak; ben de sana iyi bakacağım. Bunu yapabilirdi ama beni bağlıyken nasıl idare edeceğini bilmiyordu. Çünkü bedenim bir ölü bendeni gibiydi ve sadece ata bindirilip indirilmem gerekmiyordu, ayrıca attan düşmemem için odacı beni eliyle yandan tutmak zorundaydı. Kaçmamdan korkmuyordu; tek endişesi - ve benim de - yolda ölmemem ya da geride kalmamamdı. Ona beni nereye götürdüğünü ve bana ne olacağını sordum. Dedi ki:

— Evvelki gün Derviş Paşa Ömer Paşa'yı Rogatica'ya (Rogatitsa) kadar uğurladığında, seni hemen onunla birlikte Manastır'a göndermesini emretmiş; orada kalacak mısın, yoksa seni İstanbul'a mı götürecekler, oraya vardığımızda öğreneceğiz. “Canım hiç korkma. İki üç yıl vilayette (*vilajet*) olacaksın, sonra yine eve döneceksin.” Bunu bana yarı Türkçe, yarı Bulgarca söyledi.

Kış kıyafetlerimi giydiğim için şanslıydım, ayaklarım yemenilerin (*jemeni*) içinde üşümüşü, kabanımı (*kabanica*) ise altına koymuştum, teğmen de bana hırkasını vermişti ve onunla örtüldüm. Yol bazen yokuş yukarı bazen yokuş aşağıydı, Arnavut kaldırımlı yol (*kaldırma*) kocakarı dişleri gibiydi. Kaldırımın dışındaysa göbeğe kadar çamur vardı. Mehtap, çektiğim sıkıntıyı görmemek için kendini siyaha sarmıştı; ata binmek mümkün değildi, yürümek hiç mümkün değildi. Üçümüzün altındaki atlar adım adım ilerledi, onbaşının altındaki atsa devrildi ve o da atın altında kaldı. Atı daha fazla ilerleyemedi. Şans eseri karanlıkta Saraybosna'dan dönen bir köylü gördüler, oraya beylerin saman yükünü götürmüştü, atını kendi atları gibi

24 Aziz Augustin'e atfedilen Latince bir ifade olan bu dua 'burada yak, burada kes, yeter ki sonsuza dek başışla' olarak çevrilebilir. Bu yakarış, ilahi merhamet talebini ve ebedi cezadan kaçınmak için bu hayatta acı çekerek arınma arzusunu yansıtan bir duanın parçasıdır.

yakaladılar ve eyerlediler. Zavallı adam yalvarıyordu, atının zar zor yaşadığını, bütün gün hiçbir şey yiyip içmediğini söylüyordu, her şey boşunaydı. İki saat bile yolculuk etmemiştik ki ağır onbaşımın altındaki at yere yığıldı. Yolun kenarında bir ateş görünüyordu, içerde kiracılar (*kiridžija*), yerde yükler, etrafta ise atlar otluyordu. Zaptiyeler at istemeye başladılar çünkü bu onların işiydi, kiracılar ticari yüklerini yolda bırakamayacaklarını söylediler. Kiracılar arasında, bir beyin atını satmak için götüren bir Türk vardı. Türk olduğu için hiçbir şeyden korkmadı, zaptiye ve mülazımla tartıştı. Hristiyanlarsa bu arada atlarıyla karanlığa karıştılar, git de bul şimdi onları. Şimdi Türk ister istemez atını vermek ve bizimle yola koyulmak zorunda kaldı, başlangıçta vezirle tehdit edip sövüp sayıyordu, ama sonra duruldu.

Böylece bütün gece yolculuk ettik ve sabahleyin Saraybosna'dan üç saat uzaklıkta bir hana vardık. Orada mola verdik; beni ısınmam için kahve ocağına (*kafe-odžak*) soktular. Orada bana kahve verdiler. Handa Saraybosna pazarına peynir, tahıl ve başka şeyler götüren birçok kiracı vardı. Zaptiyeler ve çavuş (*čauš*) at bulmaya ve hangilerinin daha iyi olduğunu seçmeye gittiler. Saman almak için beş atla gelen bir Saraybosnalıya rastladılar; onu üç atla bizimle birlikte Rogatica'ya gitmeye zorladılar. Fakat Türk dirgenle bile ehlileştirilemez.²⁵ “Ne Rogatica'sı?” İki kuburunu kuşağına sıkıştırmıştı. Arnavut olan zaptiye, tüfeklerini kaptı ve onları yere çarptı.

— Yaramaz herif (*Jaramaz*) silah senin neyine? Biz zaptiyeler haricinde silah taşımamanı herkese yasak olduğunu bilmiyor musun?

Bu olay hanın altında oldu. Odada ben ve Ömer Paşa'nın iki gün sonra yola çıkıp o gece orada geçiren birinci yaveri binbaşı (*bimbaša*) vardı. İşte Saraybosnalı ona şikâyete geldi, özgürce silah taşıyabileceğine dair tezkeresi (*teskera*) olmasına rağmen nasıl zorla götürüldüğünü ve silahlarının nasıl elinden alındığını anlattı. Binbaşının da kendi görevi için üç ata ihtiyacı vardı, bu yüzden bizden önce onlara el koymuştu; bu nedenle Saraybosnalıya homurdanmanın bir faydası olmadığını söyledi:

— Bu padişah hizmetidir ve saati bir kuruş beş paradır.

Şimdi hepimiz yola koyulduk, onlar neşeli ve mutlu, ben üzgün ve kederli, bir de yorgun. Bir saat bir ovanın içinde yolculuk ettik ve öğle yemeği için Romanija'nın hemen altında yer alan Mokro'ya vardık. Mokro'da üç han var, başka hiçbir şey yok; yoldan köyler görünmüyor. Orada biraz dinlenip çılbur (*čimbur*) ve ekşili çorba yedikten sonra karla kaplı Romanija'ya doğru yola çıktık. Bu yetmezmiş gibi, kar ve sulu kar hemen bize eşlik etmeye başladı. Yol engebeli ve yokuş yukarı, şansımıza atlarımız güçlüydü. Romanija ormanlarla kaplı bir dağdır, mağaraları da vardır. Tüm kederime rağmen, aklıma yine Grujica Novak ve Türklerle nasıl yüzleştiği geldi. Bosna'da daha fazla Grujica olsaydı, şimdi Osmanlılar tarafından takip edilmeyecektim böyle ıssızlıklar, böyle bir sefalet olmazdı.

25 *Turčin neda se ni vilami sedlati*. Bu deyim Türkler'in dikbaşlılığı, kontrol altına alınmasının zorluğu anlamında kullanılır.

İki saat dağa çıktık, iki saat dağdan indik ve dört saat içinde Hanić'e vardık, orada bir han var. Islanmış, üşümüş bir şekilde attan indik. İçeri girdiğimizde, büyük bir ateşin etrafında ısınan ve kurulanan otuz kadar Arnavut vardı. Bize de ısınmamız için yer açtılar. Bu Arnavutlar Ömer Paşa'nın öncü kuvvetiydi. Bize Jajce, Jezero ve Krajina'yı nasıl yağmaladıklarını ve bayraklarının nasıl öldüğünü anlattılar. Bu benim için dışlerimi çekmek ve yaralarımı deşmek gibiydi, üzgün gözlerle gördüklerimi bir de dinlemek zorunda kaldım. Onlar evlerine dönüyorlardı.

Burada geceleme mümkün değildi ve hava biraz açılmıştı. O hâlde, ileri! Karanlığa daha beş saat, Rogatica'ya dört saat var, rahatça varacağız! Yol güzel, Glasinac ovası tepsi gibi dümdüz. Mülazım, ovaya ve başka ata kavuşunca atlar özellikle de benim altımdaki yorulana kadar dötrnala sürdü. Glasinac ovası iki saat uzunluğunda ne köy ne yerleşim yeri var, hepsi ortak otlak, köyler yoldan uzakta. Ova geçilince, meyve bahçeleriyle dolu, hepsi Türk köyü olan tahıl yetiştirilen köylerin arasına girilir. Zaptiyeler bize Rogatica'ya kadar eşlik etmek zorundaydı. Ama yolda yaptıkları bunca zulüm yüzünden korktular, özür dileyip şikâyetçileri yakalamak için Saraybosna'ya döndüler.

Çavuş ve odacı, köye at aramaya gitti. Her şey boşunaydı bulamadılar, böylece yürüye yürüye gece saat ikide zar zor Rogatica'ya vardık. Atların mı yoksa bizim mi daha yorgun olduğumuzu anlamak zordu. Mülazım, beni koruyacak ve benimle uyuyacak birkaç zaptiye göndermesi için müdüre (*mudir*) haber verdi. Biz akşam yemeği yerken altı tanesi geldi. O kadar bitkin düşmüştüm ki beni Ulah gelini²⁶ gibi ikişer ikişer bir yerden diğerine taşıdılar, yemek yiyemedim, bana yarım litre rakı (*rakija*) getirdiler tattım ve bıraktım. Bütün gece uyuyamadım, bacaklarım kaskatı kesilmişti, şaka değil, iki ay yatakta yattıktan sonra bütün gece ve gün boyu at üstünde olmak şaka değil. Normalde 12 saat süren yolu biz 18 saatte kat ettik.

Ertesi sabah hem ben endişeliydim hem de mülazım; handa kalamıyordu, beni de yalnız bırakamıyordu. Benimle geri dönmek ya da bensiz dönmek mümkün değildi; bu yüzden, en imkânsız görünen şeyi yaptı ve sağlığımın daha iyi olacağı umuduyla Vişegrad'a doğru yolculuğumuza devam ettik.

Rogatica, 150 ev ve iki camiden oluşan küçük bir kasaba (*varoš*). 10 Hristiyan evi var, geri kalanı Türk ve çoğunlukla çiftçi. Küçük Drinjača Nehri (Drinyača) yanında, bir çukurda, adeta bir kazan içinde yer alır, Saraybosna'dan 12, Vişegrad'dan 8 saat uzaklıkta. Bir kadısı (*kadi*) ve müsellimi (*musellim*) var ve kaza, yeni düzenlemeye göre Saraybosna sancağına (*sandžak*) bağlı.

Rogatica'nın küçük ovasını geçtikten sonra, hep Drinjača boyunca ilerleyerek Crni Vrh dağına tırmandık. Romanija'dan daha kayalık değilse de daha düz de değil. Tamamen köknarlardan oluşan ormanı geçtikten sonra, diz boyundan yüksek karla kaplı zirvelere ulaştık. Bu plato iki saat uzunluğunda ve her yıl birçok yolcuu kar altında bırakır. Platonun ortasında, yolcuların

26 *Ja sam tako bio pao, da su me kao vlašku mladu po dvojica s mjesta na mjesto prenosili...* Bu deyim genellikle nazik, hassas veya özenle muamele edilmesi gereken bir kişi veya durumu tanımlamak için kullanılır. Jukić burada durumu hakkında açıkça ironi yapmaktadır.

kışın yolu bulabilmesi için büyük direkler dikilmiştir. Ovanın sonunda müşterileri oldukça iyi karşılayan bir beyin işlettiği bir han var, bizi de iyi karşıladı ve Türk usulü iyi ağırladı. Öğle yemeğinde şekerli kahve ve ballı kaymak varsa, bu zirve noktasıdır. Hancı Bey bize, biraz önce Mostar paşasının torunu olan küçük Arif Bey ile Saraybosna'dan gelen İskender Bey'in oradan geçtiğini söyledi. Merhum Nafiz Paşa'nın oğlu olan Arif Bey, 10-13 yaşlarında, tavlada tanıştığım bir çocuktur. O, benim yanımda kaldığım yüzbaşıyı ziyaret ederdi ve küçük Arif, amcasıyla birlikte 5 ay boyunca orada kalmıştı. Şimdi onu annesiyle birlikte, böyle bir kış ve kötü yol şartlarında, menzil atlarıyla götürüyorlardı. Düşündüm, kendi dinlerinden bir çocuğa bile merhamet etmiyorlarsa benim gibi bir gavura (*gjauru*) nasıl davranacaklar? Kar lapa lapa yağıyordu, biz yolumuza dağ boyunca, köknar ve çam ağaçlarıyla süslü bir yoldan devam ettik; ellerimiz ve ayaklarımız donuyordu ve üç saat sonra bir vadide coşkun Drina nehrini ve üzerindeki meşhur köprüyü ve sağ kıyısında küçük Vişegrad kasabasını (*varoš*) gördük, iki saat sonra erkenden hana vardık ve geceledik.

Neretva üzerindeki Mostar ve Konjić köprülerinden sonra en iyisi olan ve onlarla kıyaslanabilecek 24 kemerli taş köprü sadece sağlamlığıyla değil sanatıyla da ünlü bir eserdir. Köprünün ortasında, içinde bir nöbetçinin bulunduğu bir çardakla (*čardak*) bölünmüştür; gece kapanır. Nöbetçiler oradan geçen yolcuların tezkerelerini sorarlar.

Oda ısıtılmıştı ve Saraybosna'da bıraktığımız, Rogatica'da biraz gördüğümüz ilkbahar havası burada tekrar geri gelmişti; çünkü Vişegrad ılıman bir yerde bulunuyordu. Biraz canlanmıştım, bu yüzden biraz yürüyebildim, burada bir kuruş (*groš*), Saraybosna'da ise beş kuruş olan bir litre rakı içtim ve taze Drina balığı ile iyi bir akşam yemeği yedim ve iki ay sonra ilk kez doğal bir uykuya daldım! Vişegrad'da ancak 150 Türk evi var, çoğu meyhane ve fırıncı ve sadece 3-4 Hristiyan aile bulunuyor. Kasaba bir tepenin yanında yer alıyor, aşağısına sağdan Rzav nehri katılıyor; yukarıda ise kasabadan yarım saat uzaklıkta yüksek bir tepede eski, şimdi terk edilmiş bir kale var, solundan Drina, sağından Rzav onu çevreliyor ve bakan kişi, ne kadar yükseğe tırmandığını görünce hemen "Gerçekten Vişegrad (Yüksek Şehir) adını hak ediyor." der. Sadece insanların buraya nereden geldiğini ve yaban keçilerinin bile zorlanacağı o kayalık araziye nasıl tırmandıklarını bilmek isterdim. Bu kasaba daha önce daha büyük olmalıydı, eski evlerin kalıntılarından, özellikle de bir taş han ve hamamdan görülebiliyor; ancak İstanbul yolu üzerinde olduğu için giderek daha da küçülüyor. Yakınında hiçbir köy görmedim. Burada bir müsellim ve kadı bulunur; nahije, Novi Pazar sancağına bağlıdır. Bir saat uzaklıkta Sırp sınırı ve Mokra Gora ile buluşma noktası var.

Ertesi sabah erkenden zaptiyeler bizim için atlar getirdi ve yola koyulduk; ama daha bir saat bile gitmemiştik ki atlar, özellikle de benim altımdakiler sendeledi, çünkü doğal olarak en kötüsünü hep bana ayırıyorlardı. Zaptiye, odun yükleyen çocukları görünce atından indi, koşum takımını çıkardı ve bizimkini onlara taktı, çocuklar ağladı da hiçbir faydası olmadı. Onlara yabancıların yorgun atları kaldı, biz ise sürgünkükler (*surgunlije*) gibi yola devam ettik. Atlar iyi olmasaydı çamur olduğu için benim halim felaket olurdu.

Üç saat sonra Dobrun'a vardık. Burada yol üzerinde sadece bir han var, biraz ileride bir tepenin altında tek bir cami ve bir Hristiyan manastırının kalıntıları görülüyordu. Eskiden birçok ev varmış ama şimdi harabe haldeler. Hancıya yiyecek bir şey olup olmadığını sorduk “hiçbir şey yok” dedi. Bunu duymak bizim için hoş değildi, çünkü Priboj hala 7 saat uzaklıkta ve yol boyunca ne bir han ne de bir köy var! Handa birkaç Boşnak başıbozuk vardı, Mahmud Bey Osmić komutasında Bihor'a karşı savaşmaya gidiyorlardı. Hancı uzaklaşınca, şöyle dediler:

— Her şey var, ama o kâfir ödeme yapmayacağınızdan korkuyor, çünkü az önce binbaşı burada yemek yedi ve 4 kuruş yerine 100 para (*para*) verdi.

Hancı zorla tereyağında birkaç yumurta pişirdi de kalbmizin çiyini silkeledik.²⁷ Daha Vişegrad'da iken mülazıma hiç param olmadığını söylemişim, çünkü 150 dukamı (*çekin*) almışlar ve daha sonra geri vermemişlerdi. Bana bunun kendisinin de duyduğunu söyledi, ama önemli değil. Bana “Derviş Paşa sadece at kirasını ödedi ama açlıktan ölmeyeceğiz” dedi.

Dobrun'dan Štrpci köyüne kadar her yer kayın ormanı, her yer dik yamaçlar ve geçitler kayalık; at sırtında olan kişi karnına kadar çamura saplanabilir. Štrpci köyü (Štriptsi), Priyepolje (Priyepolye) nahiyesinin, Mostar pašalığının bir köy ve Uvac Nehri'nin yanında yer alır. Burada, İstanbul'a giden yol ayrılmakta ve Taşlıca'ya sağa doğru devam eder; ancak yol kayalık olduğundan, genellikle sola gitmek daha uygun. Köprüyü su götürmüş, biz kayıkla karşıya geçtik ve bir saat sonra Priboj'a (Priboy) vardık. Bu, Lim kenarındaki 26 ev ve iki haneden oluşan bir köy. Burada eski bir kule var, yıkılmış ve harabe durumda. Aşağıda, Uvac Nehri Lim'e dökülüyor; Sırb sınırı ise yarım saatten daha uzak değil. Köse (*cosa*) Hancı bize Türk usulü iyi bir akşam yemeği verdi. Oda o kadar sıcaktı ki uyumak mümkün değildi; ama ben hariç herkes uyuyordu. Zaptiyeler, görevli muhafızlarım, bütün gece nöbet değiştirdiler, sigara içtiler, uyukladılar ve biraz sohbet ettiler. Bana Kavazbaşı'yı övdüler, iki gün önce orada Ömer Paşa ile gecelediğini, gerçek bir Türk olduğunu ve giderken onlara iyi bir bahşış verdiğini anlattılar. Ertesi gün hancı bizden dördümüz için 7 kuruş istedi, mülazım ise ona 5 verdi bu şekilde iki saatten fazla inat ettiler (*inatili*) sonunda ona 6 kuruş verdi.

Priboj çevresinde Lim boyunca küçük bir ova var bu yüzden erkenden tepeye tırmanmaya başladık ve iki saat sonra kaplıcaya vardık. Burası şimdi neredeyse tamamen harap olmuş bir keşiş manastırındır. Yanında kaplıcalar var, revaklarında çam ve köknar ağaçları. Türk barbarlığının acı hatırası! Ana yoldan yarım saat uzakta manastır varken yol buradan geçiyormuş ve keşişler Türkleri bedava ağırlamak zorunda kalıyorlarmış. Şimdi de yılda bir kez burada toplanılıp ayin yapılıyor. Zaptiyeler bana buranın ne kadar soylu bir yer olduğunu anlattılar. Sıcak su kaynağının yanında berrak, suyu soğuk başka bir kaynak var. Eskiden soylu bahçeler olan yerler şimdi ormanla kaplı ve buradan dört bir yana hoş bir manzara var.

Öğle yemeği için Kratovo'ya, beş ev ve bir handan oluşan küçük bir köye ulaştık. Hancı, bir Türk, açık sözlü bir adam. Bizden biraz önce bir miralay gelmiş kendisi, mülazım, ben ve

27 ...*strunismo rosu sa srdeca*... Bu deyim genellikle kendini canlandırmak, kendini yenilemek veya uyuşukluktan kurtulmak anlamında kullanılır.

bizim topluluk için için yemek sipariş etti. Miralay beni iyi tanıyordu, Ömer Paşa'nın yanında nasıl bir mevkide olduğumu ve başıma neler geldiğini, neden ve nereye götürüldüğümü biliyordu. Buna rağmen, ben bir tutsak olsam da bana saygı gösterdi ve sohbet etti. Korkmamam gerektiğini, Ömer Paşa'nın benim hakkımda iyi düşündüğünü ve bir süre sonra beni daha iyi bir yere yerleştireceğini söyledi. Neredeyse her saatbaşı içki ve sigara içerdi, sonrasında hep beni çağırır ve öğle ve akşam yemeklerinde beni yanına oturturdu. Benim için en zor olanı, onun çubuğundan (*kamiş*) sigara içmekti, çünkü çok kötü hastaydı. Hem benim grubum hem de handaki diğerleri, bir gavur tutsağa böyle davranılmasına şaşırıyorlardı. Yemek tavada kızarıırken, hancıya bu yıkık taş yapının ne olduğunu sordum.

— İşte, görüyorsun, azgın bir gavur ne yapar, dedi beni kınayarak, Karađorđe (Karacorce) buraya kadar geldi ve bizi yaktı. Burada 13 Türk evimiz vardı. Sırp hepsini yaktı, ama biz Sırp lar için değil, onlardan daha beter delirmiş olan ve Allah bilir neler düşünen reayamız (gayrimüslim halk) için üzülüyoruz. Allah Türk'ü hükmetmek, reayayı da itaatkâr olmak için yarattı.

Bu sırada yemek hazır oldu. Yedik ve içtik. Miralay masrafın ne kadar olduğunu sordu. “Dokuz kuruş” dedi Hancı. Miralay beşlik verdi. “Bu 11 kişi için çok az. Hana çok fazla kira veriyorum, bütün her şey pahalılandı!” dedi.

Miralay hiç düşünmeden hancının boynuna yapıştı, sırtına bir, kafasına iki yumruk indirdi. Hancı dayak yediğine aldırmadan yine para istedi. Miralay onu ikinci kez dövdü ve ben araya girmeseydim üçüncü kez de dövecekti. “Bak bey, bey! Bu adam deli (*divanija*), bırak onu,” dedim. Böylece yemeğimiz hancıya pahalıya patladı. Her ne kadar o bana kibirle bakıp benim talihsizliğime sevinse de ben ona acıdım. Böyle bir özgürlüğü kimsenin yaşamasını dilemem!

Tepler ve vadiler aşarak Hristiyanların Aziz George Günü'nde Nova Varoş'a vardık. Çarşıdan (*çarşia*) hızla geçtik. Gün güzeldi, Hristiyanlar gezmeye çıkmıştı, kadınlar ve çocuklar bayramlık kıyafetleriyle bahçelerde oynuyorlardı. Etrafta herkes neşeli ve sevinçliydi, sadece ben değildim, üzgün bir tutsaktım. Ah, ne acı düşünceler parçalıyordu kalbimi! Hristiyanlar beni görünce üzgün bakışlarla izliyorlardı. Sanki herkesin yüzünde hem benim hem de kendi talihsizliğimizin -Hristiyanlığın sürgün edildiği o üzücü dönemin- acısını gördüğümü söyleyebilirdim. Herkes, ünlü Karađorđe'nin bu yerleri Türk intikamına teslim etmek zorunda kaldığı zamanı hatırlatıyordu. Ah, Karađorđe, benim yaram! Düşüncen büyük, niyetin yüceydi! Lanetli kader seni engelledi. Yoksa şimdi barbarlar beni böyle acımasızca, at üstünde duramayacak halde buralardan süremezlerdi!

Nova Varoş, Sırbistan ve Hersek sınırına yakın bir saat mesafede, verimsiz ve dağlık bir bölgede, iki tepe arasında yer alır. İçinden küçük bir nehir akar. Türk evlerinin sayısı 60'ı geçmez, Hristiyan evleri ise yaklaşık 150 civarındadır ve genellikle iyi durumda olup Sırbistan ve Saraybosna ile ticaret yaparlar. Çevrede bolca büyükbaş hayvan vardır ve buradan Saraybosna için iyi kalitede kaymak alınır, ki bunlar da iyi fiyata satılır.

Burada başka atlar ve zaptiyeler aldık ve ertesi gün Sjenica'ya (Syenitsa) doğru yola çıktık. Krndija Dağının (Krndiya) eteklerine kadar ne bir köy ne de bir han vardı. Nehir kenarında yeni, tamamlanmamış bir han bulunuyordu. Orada biraz güç topladık ve dağa tırmanıp, dağdan indikten sonra Sjenica'nın çıplak ve ıssız, ama otlakları zengin ovasına vardık. Burada birçok yerden otlamaya çıkarılmış atlar ve sığırlar gördük. Nehri geçtik ve öğleden sonra Sjenica'ya ulaştık. Karadorđe'nin ele geçirip genişlettiği kale, şimdi küçük olsa da bende geçmişin anılarını ve hüznü düşünceleri uyandırdı.

Öğleden sonra yağmurun bizi kovalamasına rağmen yolumuza devam etmek zorundaydık ki ertesi günümüz daha kısa olsun. Çünkü Mitrovica (Mitrovitca) ve Novi Pazar'a 12 saatlik yol vardı. Mitrovica kasabası, Nova Varoš'tan daha fakirdi. Burada Hıristiyanlardan daha fazla Türk vardı ve kendilerini çok övüyorlardı. Kulakları boyunlarının arkasından damlamasına rağmen²⁸ kahvehanede bana karşı kahramanlık taslıyorlardı. Bu yer, Sırbistan ve İşkodra Paşalığı'ndaki Bijelo Polje (Biyelo Polye) ile biraz ticaret yapıyordu ki buraya sekiz saat uzaklıktaydı. Tam alacakaranlıkta Vapa nehrinin suladığı ve büyük bataklıkları olan, hiç köprü bulunmayan bir ovaya doğru yola çıktık. Eskiden taş bir köprü varmış ama yıkılmış. Burada, suyun nerede daha sığ ve bataklıkların nerede daha az olduğunu bilmeyen biri burada büyük bir hayati tehlike ile seyahat eder.

Islanmış, üşümüş ve yorgun bir halde gece vakti bir paşanın taş hanına vardık. Bina güzeldi, ama odaların pencereleri kırık. Odun yoktu, biz ise üşümüş ve ıslanmıştık. Hancının bize yemek için verecek bir şeyi de yoktu. Han, Novi Pazar'dan dönen, Ömer Paşa'nın eşyalarını taşımış olan kiracılar ve odacılarla doluydu. Küçük bir kor ateşin yanında bütün gece ısınmaya ve ıslak giysilerimi kurutmaya çalıştım.

Ertesi gün erkenden kalkıp dağa tırmandık ve dört saat geçmeden Raška (Raška) vadisine indik. Bu vadi Raška nehri tarafından sulanıyor, her iki yanında köylerle süslenmiş ve Novi Pazar'a yaklaştıkça daha geniş ve göze daha hoş geliyor. Nehri atların karnına kadar gelen suda geçmeye çalıştık, ancak bazı atlar akıntıya kapılıp sürüklendi. Benim atım da neredeyse su tarafından sürükleniyordu yakında bir engel olmasaydı, beni de götürebilirdi, belime kadar ıslanmıştım. Novi Pazar'a vardığımızda, handa pipo yakmak için bile bir ateş yoktu. Bana bir oda buldular, beni korumak için iki zaptiye verdiler. Onlar ölü gibi uyurken, ben bütün gece sert zeminde dönüp durdum. Sonunda onlar da uyandı ve benim için daha kolay oldu; çünkü onlarla Novi Pazar hakkında konuşarak vakit geçirdim. En çok Novi Pazar'a açıkça haydutluk (*kesedžije*) yapan Türkleri nasıl yakaladıklarını ve onları Saraybosna'ya kadar götürdüklerini anlatıyorlardı. Biri bana, cinayet nedeniyle Vehci Paşa? zamanında Travnik kalesinde dört yıl zincire vurulduğunu anlattı. Novi Pazar, Jošanice'nin (Yošanitse) Raška'ya döküldüğü yerde, güzel ve neşeli bir konumda bir kaleye sahip. Buradaki evler, tüm Rumeli'deki evler gibi, taştan yapılmış ve kiremitle örtülü olup çok çirkin görünüyorlar.

28 ...premda im uši kaplju iza vrata... Bu deyim, bir kişinin çok fakir, sefil veya perişan olmasına rağmen yine de kendini övmesi veya böbürlenmesi için kullanılır.

Burada eskiden bir feodal bey ve “Raška” unvanlı bir Rum piskoposu bulunuyordu. Bu piskopos şimdi Prizren’de bulunuyor. Bosna Paşalığını kapsayan Novi Pazar piskoposluk bölgesi ise Saraybosna piskoposluk bölgesiyle birleştirildi. Şu anda burada bir kaymakam (kajmakam) bulunuyor. Onun sancağına bağlı kazalar şunlar: Vişegrad, Nova Varoš, Sjenica, Novi Pazar ve Mitrovica, yani Drina’dan Sitnica (Stnitsa) ve İbar’a kadar olan bölge. Novi Pazar’da beş kadar Yahudi (*çifut*) ailesi ve yüz elli Hristiyan var; geri kalanı Türkler ve çingeneler. Toplamı yaklaşık 12.000 kişi olabilir. Kasabada hem Boşnakça hem de kendi dillerini konuşan çok sayıda yerleşik Arnavut var. Köylüler geleneksel kıyafetlerini ve Bulgarcaya biraz benzeyen aksanlarını korumuşlar. Türklerse Arnavutçaya benzer bir aksan kullanıyor. Burada eskiden Dubrovnikli tüccarların bir yerleşimi ve şu anda yarı yıkık durumda olan Aziz Anna Fransisken manastırı varmış. Novi Pazar, Romalılar döneminde ve daha sonra Raška, Sırp ve Boşnak hükümdarları zamanında önemli bir yerdi. Roma döneminden kalma anıtlar, kükürtlü kaplıcalardan bir saat uzaklıktaki yapılarda bulunmaktadır. Bugün, Prizren ve İşkodra paşalıklarının yakın bölgeleriyle ve Selanik’le biraz ticaret yapılmaktadır. Türkler ve halk, Bosna’nın geri kalanına göre çok daha vahşidir.

Yarın erkenden yola çıkmak gerekiyordu ama atlar nerede? İşte han onlarla dolu. Zaptiyeler bütün gece civar köyleri dolaşmış ve nerede sefil gebe bir kısrak bulmuşlarsa sürüp getirip hana doldurmuşlardı. Zengin Hristiyanlar daha iyi atlarını rüşvetle angaryadan kurtarıyordu. Zaptiyeler, rüşvet alınca müsellime yalan söylemeyi biliyorlardı. Mülazım şimdi atları görmeye geldi, ardından miralay. Hayvanları görünce, zaptiyelere ateş püskürdüler ve kaymakama başkalarını istemeye gittiler. Halk, zaptiyelere atlarının angaryadan mahvolduğundan şikâyet ediyordu.

Türkler “Peki, suç bizde mi? Haçınıza yemin ederim, siz kolaylık isterken çıldırmıştınız; siz Tanzimat istiyordunuz. İşte size Tanzimat!” dediler. Bu, çıkışma onlardan çok bana yönelikti. Çünkü Tanzimata güvenmeseydim, Novi Pazar’da sürgünde dolaşmazdım. Ama Türk’e inanmanın sonu budur.

Mülazım, Đakovica’dan (Cakovitsa) bir kiracının atları sulayıp Saraybosna’ya beş atla mal yüklemeye gittiğini görünce, en iyi üç atı bizim için seçip hana getirdi ve ona şöyle dedi:

— Sen yüklerini Mitrovica’dan döndüğünde Saraybosna’ya götüreceksin, ama bugün benimle geleceksin!

— “Bilmem Boşnak” dedi Anavut, “ben yok reaya ben Prizrenli be”.²⁹

— Sen Prizren Paşalığındansan ben de padişahın hizmetçisiyim (*izmetçija*) ve Prizren padişahın adamlarını dinlemekle yükümlüdür.

Miralay da başka bir kiracı buldu ve güzel Raška vadisi boyunca yola koyulduk. Üç saat sonra, vadiyi arkamızda bırakıp bir ormana girdik. Orada bir han bulup öğlen yemeği ve biraz dinlenmek için atlardan indik. Hancı reayadan olduğunda işler kolaydır. Bizi karşıladılar, atlarımızı alıp götürdüler, yemek hazırladılar, kahve ve Türk hanlarındaki tüm âdetlere uygun her şeyi yaptılar.

29 *Biljmem Bošnjaku*, “ben jok raja, ben Perzerin be.

— Ücret ne kadar? diye sordu Miralay.

— Siz padişahın adamlarısınız, dedi hancı, ne verirsiniz bizim için yeterlidir.

Miralay ona 10 kuruş çıkardı ve hancı bundan fazlasıyla memnun oldu, benim mülazım da kahveciye bahşiş verdi. Kendi kendime bu hancı ile Kratovo'daki hancı arasında ne kadar fark olduğunu ve barbarlar arasında bile nazik olmanın ne kadar değerli olduğunu düşündüm.

Bu handan ayrılıp biraz aşağı orman yolunda ilerledikten sonra, altında taştan bir yalak bulunan bir çeşmeye rastladık. Bu aslında bir mezardır; üzerinde bir arma ve büyük harflerle bir yazı görülür. Şimdiye kadar kimsenin bu mezar hakkında yazmamış olması şaşırtıcı. Daha da şaşırtıcı olanı, Türklerin alışkanlıklarının aksine, bu yazıları tahrip etmemiş olmaları. Bu mezar, herhangi bir müzede baş köşeye konulabilecekken, burada atlar ve sığırlar ondan su içiyor. Oraya buraya dolanarak üç saatten fazla sürde dağdan aşağı indik, Herkes attan inip iki saat yürüdü, ben ise sürekli at üstünde, ama atın boynuna yaslanmış haldeydim. Nihayet sanki bir çukurdaymış gibi olan Banjska'dayız. Burası beş evlik küçük bir kasaba kaplıcaları var ve manastır ile keşiş kilisesinden çevrilmiş küçük bir kalesi bulunuyor. Buradan Novi Pazar'a giden yol, stratejik açıdan çok önemlidir. Çünkü küçük bir kuvvetle büyük bir ordunun bu dar ve dik yoldan geçmesi engellenebilir; başka bir yol da yoktur. Banjska, Novi Pazar'dan sekiz, Mitrovica'dan ise iki saat uzaklıktadır.

Kahvemizi içtikten sonra yolumuza İbar Vadisi boyunca devam ettik ve işte erkenden Kosova'daki Mitrovica'dayız. Mitrovica, Bosna Paşalığı'nın son şehridir, İbar nehrinin yanında yer alır. Burada bir zamanlar taş bir köprü vardı ve kalıntıları hâlâ görülebilir; şimdi ahşap bir köprü var. Kasabada yaklaşık 300 Türk evi ve 50 kadar Hristiyan evi bulunur. Çevresi verimli tahıl ve otlar, yakındaki tepeler ise bağlarla kaplıdır. Ertesi gün Mitrovica'dan ayrılarak Kosova Ovası'na girdik ve altı saat sonra Rumeli'ye, diğer Prizren Paşalığı'na vardık.

Tüm üzüntüler ve sıkıntılar benim üzerimde olsa da yine de bu bölge bende olağanüstü bir izlenim bıraktı. Düz ve neşeli çevre, nehirler, tahıllar ve yeşil otlar beni biraz neşelendirdi; ancak Miloş'un anısı, benim durumum, halkın esareti, yine ağır düşünceler sardı beni. İki saat sonra işte Prizren Paşalığı'nın ilk şehri olan Vulçitrin'dayız. Bu şehir, verimli bir ovada, tarlalar ve çayırırlarla çevrili bir yerde bulunuyor, yaklaşık 6.000 nüfusu var. Burada atlarımızı ve zaptiyeleri değiştirdik ve atların gidebildiği kadar hızlı bir şekilde ovadan yola koyulduk. Lab nehrini geçtikten sonra, yolumuza sağa doğru devam ettik, gözümüzle Sultan Murat'ın türbesini takip ediyorduk, burada bağırsakları yatıyor, bedeni ise Bursa'ya götürülmüş. Pazar günüydü, kalabalık Priştine'deki pazardan evlerine dönüyordu. Eski püskü giysili Arnavutlar, Sırp kadın ve erkeklerin temiz ve geleneksel kıyafetleri, çok sayıda kuzu, sığır, at ve en çok da arabaya koşulmuş öküzler, sık sık bakışımı türbeden onlara çevirtiyordu, bu Kosova Savaşı hakkındaki düşüncelerimi ara sıra kesintiye uğrattı.

Bir tepeden aşağıya inerek Priştine kasabasına vardık, kasaba düzlükte ve adeta Kosova'nın tam ortasında yer alıyor. Attan inmek için bir han bulmakta zorlandık; çünkü hepsi Türk süvarileriyle - düzenli orduyla doluydu, burada üç alay (*alaj*) kışlasız olarak garnizon halinde

bulunuyordu. Viçitırın'da az yemiştim, bu yüzden burada bana kuzu eti ve rakı ismarladılar. Burada bir süre, evine gitmiş olan çavuşumuzu bekledik. O, buradan dört yıl önce askere gitmiş, karısını ve iki çocuğunu geride bırakmış. Dinlendik. Beni, yarına kadar dinlenmem için kaymakamın hapishanesine götürdüler. Ben getirildiğimde avluda çok sayıda mahkûm vardı, çünkü onları genellikle karanlık çökmeden bir saat önce hava almaya çıkarıyorlardı, yoksa hepsi yerde, pis kokan bir depoda kalıyordu. Bunun yanında benim için boş bir oda daha vardı. Alışıldığı üzere, benim muhafızlığım için iki zaptiye geldi, ateş yakıldı. İşte çavuş da geldi, o 120 Priştine zaptiyesinin komutanıydı. Hemen bana kahve pişirdi ve benimle insan gibi konuşmaya başladı. Bu sırada gece oldu. O nöbete - şehir devriyesine - gitti ve benimle kalamadığı için çok üzüldü. Ama sabah erkenden geri döndü ve tekrar konuşmaya devam ettik. Bana, Bosna'da Vehci Paşa'nın emrinde başıbozuk olarak bulunduğunu, bir şey yaptığını ve eşkiya olduğunu, ünlü haydutlar Kara Fevzi (Karfeyzi) ve Ponjavica ile birlikte yıllarca dolaştığını anlattı. Gitmediği şehir kalmamıştı ve Bosna sınırındaki her büyük köyü biliyordu, onları saydıkça sık sık iç çekerek "Güzel Bosna!" derdi.

Ona Priştine, Kosova ve Priştine Paşalığı hakkında sorular sordum, o da bana her şeyi ayrıntılı bir şekilde anlattı. Priştine'de İşkodra'dan gelme birkaç Katolik vardı, onları benimle konuşmaları için çağırdı ve onlar da geldiler. Ben buradan üç saat uzaklıktaki Janova (Yanova) kasabasından Katolik papazın çağrılmasını ve günah çıkarmak istediğimi söyledim. Janova'dan zanaatkarlar pazarda bulunuyordu, onlar papazın gelmesini sağladılar ve bana 50 kuruş kadar para getirdi; yaklaşık 50 yaşlarındaydı. Adı Papaz Josip Bogdan, Roma'da propaganda okulunda okumuş ve burada yıllardır papaz olarak görev yapıyordu. Janova'da yaklaşık 300 ev var, bunların yarısı Katolik, Boşnakça konuşuyorlar ve kendilerini Hırvat olarak adlandırıyorlar, Türkler ise Arnavutça konuşuyor ve kendilerini Arnavut olarak adlandırıyorlar. Priştine Tanzimata tabi olmadan önce kendi paşasına sahipti, şimdi burada Prizren Paşalığı'na bağlı altında Vulçitırın, Priştine ve Kačanik nahiyeleri bulunan bir kaymakam bulunuyor.

Bu yer sadece zengin ve verimli çevresi nedeniyle değil, aynı zamanda Bosna-Rumeli ticaretinin merkezi olduğu için de önemlidir. Priştine'nin yaklaşık 15.000 nüfusu vardır. Bunların üçte biri Hristiyan Sırlardır ve aralarında 30 kadar Hristiyan çingene ailesi bulunur. Bunlar öğretmeni (Sırbistan doğumlu) çocuklara her iki dili, Yunanca ve Sırpçayı öğretmeye zorlamışlar, kilisede ise sadece Yunanca ilahiler söyleniyor. Rumeli'nin diğer bölgelerinde de Çingeneler ve Yunanlar halkımıza baskı yaparak onları Yunanlaştırmak istemektedirler ancak doğa onların zorbalıklarına karşıdır. Çünkü Kosova dağlarından Boğaz'a kadar Bulgar-Slav halkı müthiş şekilde yayılmaktadır. Yunanlar ise Yunan Krallığı'na göç ettikleri için sayıları azalmaktadır.

Pazartesi tüm gün boyunca ve salı öğleden önceye kadar Priştine'de kaldık, çünkü çavuşumuz orada değildi. Ancak salı günü zar zor yürüyen atlarla Kosova'ya doğru yola çıktık. Mülazım ve ben ilk kez bu yoldan seyahat ediyorduk. Bu yüzden zaptiyesinin bize gösterdiği yerleri Lazar'ın ordusunun nerede durduğunu, Murad'ın ordusunun hangi tarafta yer aldığını merakla

dinleyip izledik. Miloš'un padişahı bıçakladığı yere bir işaret dikilmiş. Mülazım, Lazar'ın kim olduğunu ve padişahı bıçaklamaya cüret eden bu gavurun nasıl biri olduğunu sordu. Ben ise Lazar'ın son akşamı, Branković'in nefreti, ihanet, felaketimiz ve onların günahları için oğullarının nasıl ceza çektiği hakkında melankolik düşüncelere daldım. Ah Miloš, senden sonra senin gibi bir kahraman daha doğdu mu? Keşke Tanrı sana, bizim Obiliç'in sahip olduğundan daha fazla sağduyu verseydi!

Atlar çoktan kişnemeye başlamıştı. Zaptiye, ovada iki at gördü, onları yakaladı ve diğerlerini Priştine'ye geri gönderdi. Öğle yemeği için Nerodimlje kasabası yakınlarında bir hana vardık. Fakat orada haraç memurlarına vergilerini vermek için toplanmış iki yüzden fazla Çingene erkek, kadın ve çocuk vardı. Geceyi geçirmek için başka bir han olan Sazlı Han'a gittik. Ertesi gün, çarşamba öğleden önce, düzlük Kosova'yı bıraktık ve Kačanik'e vardık.

Kaçanik, Vardar nehri yakınında dağın eteklerinde kayalık bir tepenin üzerinde yer alır. Biraz bakımsız bir kalesi, 100 kadar yoksul Arnavut evi, bir kadısı ve bir müsellimi vardır. Burada biraz dinlenip öğle yemeği yedikten sonra yolumuza devam ettik ve yakında, üzerinde Türkçe tarih ve bu iyiliği yapan vezirin adının kazılı olduğu önemli bir kaya geçidinden geçtik. Bu geçidi kim savunursa, hiçbir güç bu yoldan - ki başka yol da yok - geçemez. Aşağıda tarif edilemez bir uçurum, dipte hırçın Vardar, yukarıda ise yaban keçilerinin bile geçemeyeceği kayalıklar var! Dört saat boyunca dağ yolculuğu yaptıktan sonra verimli ve güzel Üsküp bölgesine girdik ve karanlık çökerken oraya vardık. Mülazım beni oradaki zindana bıraktı, kendisi ise hana gitti. Bana zindanın üstünde büyük bir oda verdiler ve arkadaşlık etmeleri için iki üç Bulgar gönderdiler. Burada Türk mültezimine borçlu oldukları öşür vergisi nedeniyle 15 kişi tutuklanmıştı. Mültezim, öşrün alınması gereken sonbahar zamanında kendi payını almak istememiş, bunun yerine buğday ve samanın daha pahalı olacağı ve köylülerin kışlık erzaklarını tüketip sıkıntıya düşecekleri ilkbaharı beklemişti. Bu tür kötü niyetli uygulamalar Bosna'da da hüküm sürüyordu. Bu Hristiyanlar Karadağ'dandı. Bu bölge, Üsküp'ün kuzeyinde iki saat mesafede, 15 köy ve üç manastırdan oluşuyor. İnsanlar eskiden beri kendi topraklarına sahiplerken şimdi Türkler, başka yerlerde olduğu gibi, bu yolla onları topraklarından mahrum etmeyi planlamışlar.

Üsküp ve çevresi, verimliliği ve güzelliği nedeniyle Türkiye'deki en önemli bölgeler arasında sayılabilir. Her yer tütün ve pirinç ekilidir. Bu yer, eski tarihte Bulgar ve daha sonra Sırp krallarının hüküm sürdüğü yer olarak bilinir. II. Mehmed burayı fethettikten sonra Asya'dan Osmanlı Türklerini buraya yerleştirdi, bu nedenle buradaki Türkler Türkçe, Hristiyanlar ise Bulgarca-Sırpça konuşur. Saraybosna ile önemli bir ticareti vardır. Buradan Bosna'ya tütün, pirinç, bamya ve yağ gönderilir, Bosna'dan ise demir alınır. Yaklaşık 20.000 nüfusu vardır, bunların 2.000 hanesi Hristiyandır. Aralarında 150 kadar çingene hanesi var, geri kalanı Bulgar ve Sırp'tır. Burası Yunan başpiskoposunun ikametgahıdır. 1845 yılına kadar burada bir vezir bulunuyordu. O yıl Arnavutlar ile Ömer Paşa arasında kanlı bir savaş oldu, Ömer Paşa onları yendi, birçoğunu hileyle öldürdü ve ileri gelen beyleri sürgüne gönderdi. Bunlar Peć (İpek),

Đakovica ve Prizren'den gelen Gege Arnavutlarıydı. Türk hükümeti, Peć ve Đakovica'yı daha kolay kontrol altında tutmak için hükümeti Prizren'e taşımayı daha uygun gördü. Şimdi burada Prizren vezirine bağlı bir kaymakam bulunuyor ve onun altında Üsküp, Kumanovo, Vranje ve Palanka nahiyeleri var. Prizren kaymakamı ise Prizren, Đakovica ve Tetova'yı yönetiyor. Böylece, tüm Prizren Paşalığı, eskiden Üsküp paşalığı, üç sancağa sahiptir: Prizren, Priştine ve Üsküp ve bunlarda 12 kaza vardır. Burası hem Sırp lar hem de Bulgarlar tarafından Skoplje olarak adlandırılır; Türkler ise Üsküp der, Boşnaklar bunu Uşçup (*Ušćup*) olarak telaffuz eder.

Altımda büyük bir zindan vardı, burada 150 kadar mahkûm demir parmaklıklar ardında tutuluyordu. Aşağıda gecenin bir vaktine kadar şarkılar (*šargije*), kemanlar ve diğer müzik aletleri çalınıyor, şarkılar söyleniyor ve gürültü yapılıyordu. Beni şaşırtan şey, onların bu durumda bile neşeli olmalarıydı! Fakat beni en çok şaşırtan 15-17 yaşlarında bir çocuktü. Garip bir sesi vardı, şarkı söylüyor, oynuyor ve zıplıyordu. Akşam, diğer mahkûmlarla birlikte yanıma geldi; neden ayaklarında bu kadar ağır pranga olduğunu sordum.

— Bir adam öldürdüm, dedi.

— Nasıl olur evlat, bu kadar gençken?

— Eh, kader böyleymiş. Benden bir yaş küçüktü, ben âşıktım (*ašik*), o bana sataştı. Ben de onu sevgilimin penceresinde (*pendžer*) yakaladım ve öldürdüm. İşte bir yıl oldu. İstanbul'a yazdılar, belki de 7 yıllığına tersaneye (kürek cezasına) gideceğim.

Bu çocukta üç şeye şaşırdım: Birincisi, 15 yaşındaki bir çocuğun bu kadar âşik olabilmesi; ikincisi, bu yaşta böylesine bir kötülük yapabilmesi, bu kadar küçük bir şey için arkadaşını öldürebilmesi; üçüncüsü ise, sanki bir düğündeymiş gibi neşeli ve mutlu olması. Onun için zindan, babasının evi gibiydi ve bu çok belliydi, çünkü iyi görünüyordu ve şişmandı.

Onlar, yani Türkler, hükümetten bir okka ekmek alıyorlardı, Hristiyanlar ise kiliseden yarım okka alıyorlardı. Üsküp'te birkaç güzel ev ve yakındaki dağlardan şehre su getiren önemli bir taş su kemeri var. Akşam yemeği için mülazım bana ekşi süt ve ekmek gönderdi.

Ertesi gün çavuşumuz bize ulaşınca yola devam ettik. O gün fazla uzağa gitmedik - dağın eteğindeki Kaplan Han'a kadar 6 saat yol aldık. Burada daha önce 1845 yılında birçok Arnavut'un öldüğü savaş alanından geçtik Koyunları koyu renkliydi, köpekleri beyazdı ve koyunlardan zor ayırt ediliyorlardı, evlerinin ve eşyalarının tamamı eşeklerin üzerindeydi. Ertesi gün erkenden yola çıkıp hep dağlık bölgeden geçerek öğlene doğru Veles'e (Köprülü) vardık. Burası ticaret ve pazarı nedeniyle önemli bir kasaba, yaklaşık 20.000 nüfusu var. Bunların altıda biri Türk, geri kalanı ise kendi okulları ve piskoposları olan Bulgarlardır. Biz müsellimin konağında atlardan indik, biraz dinlendik, yemek yedik ve atları değiştirdik, ardından güzel bir çevrede yolculuğumuza devam ettik. Bulgar kasabası Pravno'nun yanından geçtik bir tür bayram vardı ovada dans ediyorlardı Bulgarlar ve Bulgar kadınlar birlikte dans ediyordu ve Çingeneler zurna çalıyordu. Mülazım küçük bir dereden geçerek dans edenlerin tam karşısına geçti yağmur herkesi dağıtana kadar orada biraz durakladık. Gece konaklaması için Avdi Paşa Hanı'na vardık. Burası dağlık bir yerde, ama ağaçlardan temizlenmiş ve ekilmiş bir yerdi.

Ertesi gün erken yola çıktık ve Prilepe'ye vardık. Tabii ki gözümün önünde ve aklımda bizim Marko Kraljević'ten başka bir şey yoktu! Burası onun hüküm sürdüğü yerd. Marko, Prilepe'nin hükümdarıydı! Bakın, Sırp egemenliği nereye kadar uzanmış, Dušan İmparatorluğu nereye kadar genişlemişti! Acaba bir Marko daha doğacak mı? Aslında birçok Marko'muz var; ama hepsi yabancılara hizmet ediyor, kendi milletlerinin ise yok olmasına neden oluyor. Sen de Marko, öyle yaptın Türk padişahına hizmet ettin, her zaman iyi köleler, kötü efendiler olmaları Sırp'lar'a senden miras kaldı.

Prilepe ovada yer alıyor ve yaklaşık 6.000 nüfusu olabilir. Ovası geniş ve uzun, gerçekten çok güzel. Burada atları değiştirdik ve Manastır'a doğru yola devam ettik. Bir saat sonra bir kilisenin yanında atlardan indik ve biraz dinlendik. Şimdi mülazım bir ip çıkardı, ayaklarımı atın altından, ellerimi ise arkadan bağlayarak kasabadan geçirmek istedi. Manastır ovası suyla kaplıydı, her yer çamurlu ve bataklıktı yol belli değildi, nereye basacağını tahmin etmek gerekiyordu Onun beni bağlayarak bu yerden düşmeden geçirebileceğini nasıl düşündüğünü ve bu fikri nasıl aklına getirdiğini anlayamıyorum. Zaptiye ona, benim zaten zor at üstünde durduğumu söyledi, "onu bağlarsanız hem onu hem de altındaki atı götürmek gerekir." Böylece tüm Manastır boyunca beni bağlamadan vezirin konağına kadar götürdüler, Ömer Paşa'nın orada olduğunu düşünüyorduk.

Ömer Paşa'nın konağına gittik ve orada atlardan indik. Bu ev, beni Bosna'dan iyi tanıyan binbaşının eviymiş, Ömer Paşa avdaymış. Beni kahve odasına oturtular ve tütün ve kahve getirmelerini emrettiler. İşte Ömer Paşa da avdan döndü. Ben gelişimi bildirdim ve o anda beni kışlaya götürdüler. Bana iki asker bahçivanının kaldığı bir oda verdiler ve kapımın önüne nöbetçi koydular. Yüzbaşı geldi ve Bulgarca bana istediğim her şeyi sormamı söyledi: "Şarap ister misin, rakı ister misin, vs." Ben de param olmadığını, bir mahkûm olarak bana ne verilirse onunla yetineceğimi söyledim. Ömer Paşa'nın Selanik'e doğru yola çıkmasını bekleyerek orada beş gün kaldım, Bir asker gibi sabahları tayınım üç litre ekmek, bir kap pilav, akşamları ise etli ispanak yemeğiydi. Mülazımım benimle vedalaşıp çavuşla birlikte Saraybosna'ya döndü. Yüzbaşı her gün başka bir yüzbaşıyla birlikte gelip beni teselli ediyordu: "Paşa seni İstanbul'a götürecektir," diyordu, "çünkü Alman gazetelerinde (Agramer Zeitung) paşanın seni öldürdüğü yazılmış. Aynı zamanda, Ömer'in babalarını öldürdüğünü söyleyerek Hersekli paşanın oğulları da bir dilekçe vermiş. Ona dedim ki, beni öldürseydi benim için daha iyi olurdu, Tanrı aşkına bana böyle hasta hasta işkence etmektense bir kez ölmek, sürekli ölmekten iyidir.

Manastır, Zeze nehrinin kıyısındaki bir ovada yer alan bir kasabadır. Diğer Türk şehirlerinden biraz daha temiz olması ve subaylar tarafından inşa edilen düzenli evleriyle farklılaşır. 30.000 askerlik üç büyük ve geniş kışlası vardır. Burada tüm Rumeli ordusunun karargâhı bulunur ve serasker burada kalır; vezir, Rum piskopos ve Avusturya konsolos yardımcısı da burada oturur. Selanik ile iyi bir ticareti vardır. Ömer Paşa yola çıktı, biz de bir gün sonra yola çıktık. Şimdi başka bir kılavuzum, üç çavuşum ve altımda bir sıkıntı daha vardı: beni 20 defadan fazla sırtından atan bir at. Manastır'dan Vodina'ya kadar her yer çeşitli tahıllarla ekiliydi ve çevre muhteşimdi.

Geceyi geçirmek için Bulgar köyü Gomiçevo'ya vardık. Bunlar eskiden bir paşanın köleleriydiler, şimdi ise padişahın tebaasıdır. Çevrede iyi üzüm bağları ve bolca hayvan var. Ertesi gün erkenden yola çıktık ve öğlene doğru Ostrovo'ya vardık. Bu, Vardar'ın oluşturduğu gölün yanında küçük bir balıkçı kasabasıdır. Gölün ortasında küçük bir ada var, burada bir kale ve birkaç ev bulunuyor. Bu büyük gölün kıyısında seyahat etmek çok güzel, göl deniz gibi dalgalanıyor ve yeşil buğdaylar ona doğru gülümseyerek göl gibi dalgalanıyordu. Ostrovo'dan Vodina'ya kadar olan bölge dağlık ama iyi işlenmiş ve Vodina sanki bahçelerin ortasında duruyor. Çevrede Koçana'ya gitmiş olan Ömer Paşa, bir saat sonra geldi. Vodina ve çevresi sulama suyu ile doludur, bu yüzden Bulgarca adı su üzerinde anlamına gelir; burada yaşayan Bulgarların bir episkoposu vardır. Türkler Türkçe konuşur, birçok Bulgar ise hem Yunanca hem de Türkçe bilir. Günü geçirdiğimiz handan, Moglen (Karacova) dağının karla kaplı zirvesi görülüyordu. Bu bölge, çoğunlukla Hristiyan ve Türk köylerinden oluşur ve sadece Bulgarca konuşulur. Makedonya'da Vodina çevresi kadar iyi işlenmiş başka bir yer görmedim. İtalya'yı andırıyor, tarlalar üzüm bağları, dut ve vişne ağaçlarıyla doludur.

Ertesi gün Vodina'yı geride bıraktık ve tepeler ile vadilerden geçtikten sonra öğleye doğru ovalara indik ve işte Jeniça (Jeniça) kasabasındayız. Burası Vodina'nın çok gerisinde kalmış, bunun nedeni Hristiyan nüfusunun Vodina'ya göre daha az olması. Bu genellikle yolcular için bir gösterge olarak hizmet eder, çünkü Türkler çalışmak istemezler.

Jeniça'da geceledikten sonra yolumuza devam ettik, hep düzlükten giderek kısa süre sonra denizi gördük. Öğleye doğru Vardar'ı uzun bir ahşap köprü üzerinden geçtik. İnsanlar özellikle yük taşıyan kiracılarıyla oraya buraya koşturuyordu. Selanik'te Ömer Paşa ve onu takip eden Avni Paşa'nın gelişi için toplar atıldı. İki saat sonra biz de Selanik şehrine vardık. Bir bayram günüydü ve çok sayıda Yahudi şehir kapılarının önüne gezintiye çıkmıştı. Tüm şehri geçerek Ömer Paşa'nın konağına gittik. Bize bir çavuş verdiler ve tekrar kaleye geri döndük. Beni yeraltındaki bir depoya gönderdiler, eğilerek zor girebildim. İçeride küçük bir delikten biraz kömür ve pislik olduğu görülüyordu. Bana bir kova su attılar ve kapıyı kapadılar, yalnız kaldım. Yorgunluk ve hastalıktan bitkin düşmüştüm; hiçbir şey beni şaşırtmıyordu, sadece bu kadar zayıf bir bedende bir ruhun nasıl hala durabildiğine şaşıryordum. Bir saat geçmeden kapıyı açtılar. İki yüzbaşı Bulgarca beni çağırarak kendi odalarına gelmemi istedi. Bu, nizamiye askerlerinin kaldığı odanın yanında, zemin katta bir odaydı; şilteler vardı, içinde nizamiye imamı yüzbaşıyla kalıyordu. Kapıya bir nöbetçi ve içeriye iki nizamiye askeri koydular. Benim mülazımım beni nereye koyduklarını söylemiş olmalı ki, (Ömer'in) emriyle beni buraya taşıdılar. Daha önce İstanbul'a aynı görevle giden Bosna paşalarının da konakladığı odaydı.

Ömer Paşa Selanik'te üç gün kaldı ve bir gün kaleye ziyafete (*ziafet*) geldi. Avni Paşa benim kaldığım kışlada kalıyordu. O çarşamba günü vapurla gitti, ben ise sonraki çarşamba gitmek zorundaydım. 10 gün boyunca sadece ekmek ve findıktan daha büyük, bir tür balık yağında pişirilmiş bakla ile beslendim. Askerler bir topçu taburuydu, çoğu Karacova'dandı, imam yokken onlarla sohbet ediyorduk. İmam oradayken ise Kur'anın Arapçadan Türkçeye

tefsirini dinleme fırsatım oluyordu. Bu tefsire, beş yıllık hizmetlerini tamamladıktan sonra köylerinde hoca olmaya hazırlanan 4 asker geliyordu. Priştine'den getirdiğim az miktarda param vardı ve şimdi Türklerin açgözlü yağmasından geriye kalan tek şey olan saatimi yarı fiyatına sattım, böylece biraz et ve peynir alabildim.

Mülazım üç çavuşu da gönderdi çarşamba günü, üç yerel çavuşla beni bir kayıkla Türk buharlısına götürdü. Çavuşları geri gönderdi ve beni hayvanların bağlı olduğu yere at prangalarıyla indirdi. Sağ ayağımı demire vurdu, prangaların diğer ucunu gemiye bağladı ve kilitledi. Sadece ihtiyaçlarımı gidermem gerektiğinde beni serbest bırakıyordu.

Buharlı gemi her dinden ve milletten yolcularla doluydu. Denizcilerin hepsi Hırvat ve Dalmaçyalıydı, orada olduğum sürece beni kendi yemekleriyle beslediler ve içirdiler, bana kendi insanlarımız gibi baktılar. İstanbul'a çalışmaya giden Bar ve Spič'ten (Spiç) birçok Hırvat vardı, bu sayede İstanbul'a varışımı arkadaşlarıma bildirme fırsatım oldu. Gündüzleri, sohbetle vakit geçiriyordum ama gece olunca, işte o zaman sıkıntı başlıyordu! Korkunç bir fırtına vapuru oradan oraya savuruyordu ve dalgalar birkaç kez üzerimden aştı soğuktan donmuştum. Ertesi gün güneş beni ısıttı. Gelibolu'yu gördük, vapur orada kısa bir süre durdu. İşte Çanakkale'deyiz. Gece oldu ve denizciler mülazımı zor ikna ederek beni o gece için, yine prangalı olarak, bir depoya taşıdılar orada uyudum. Ertesi gün cumaydı. Tan ağardı ve denizden yükselen şeyi görünce hayret ettik: - İstanbul'du.

Mülazım ayağımdaki demiri çıkardı ve "Korkma, artık ayaklarına pranga vurulmayacak" dedi. Bir kayık buldu ve bir zaptiye ile birlikte beni Eski Saray'a götürdü, Tomrukhane'nin yüzbaşısına teslim etti. O da beni iki askerle yakındaki bir zindana gönderdi. Orada iki odada iki yüzden fazla mahkûm vardı. Öğleden sonraya kadar orada kaldım, sonra tek başıma daha önce hazine olarak kullanılan bir depoya nakledildim. Kapının önüne silahlı bir nöbetçi koydular ve içeriye benimle birlikte bir zaptiye ile bir nizamiye çavuşu yerleştirdiler. Bir sonraki bölümde İstanbul'daki esaretimi anlatmaya devam edeceğim.

